

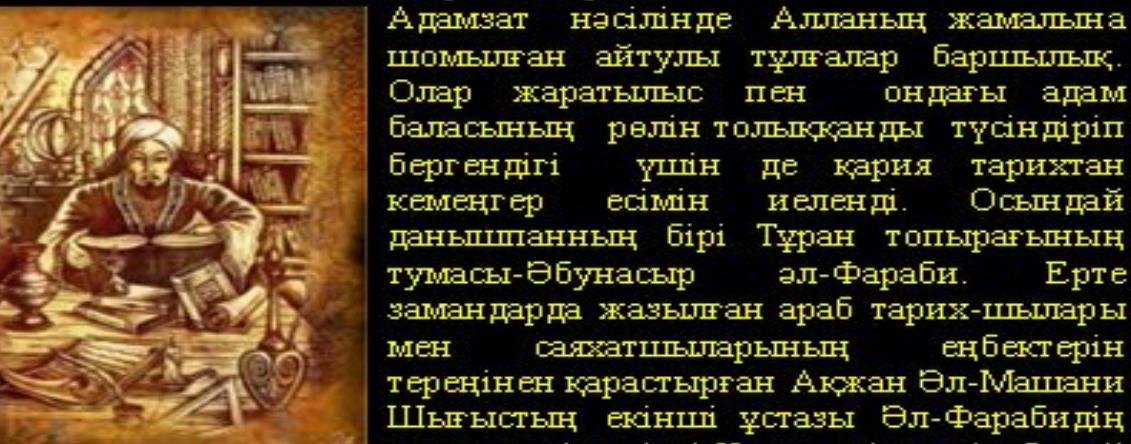

Қобдабай Қабылұрағасұлы

Туран топырағына иманипедагоги- каның ұрығын шашқан ғұламалар

1. Фараби бабамыздың тәрбиелеу ілімі- иманипедагогиканың қайнар бастауы

Адамзат нәсілінде Алланың жамалына шомылған айтулы тұлғалар баршылық. Олар жаратылыс пен ондағы адам баласының рөлін тольқынданды түсіндіріп бергендей үшін де қария тарихтан кеменгөр есімін иеленді. Осындаи данышшанның бірі Туран топырағының тұмасы-Әбұнасыр әл-Фараби. Ерте замандарда жазылған араб тарих-шылары мен салжатшыларының еңбектерін тереңінен қарастырган Ақжан Әл-Машани Шығыстың екінші ұстазы Әл-Фарабидің тұган жері қазіргі Қазак елі екенін бытайды. Алайда оның жаңа тарих-шыларының дәлел келтіріп: «Әл-Фарабидің тұган жері Сырдария бойындағы Фараб (Отырар) екенін дәлелдеп жазып, картага түсірген – арабтың атақты ғалымгеографы ибн-Хаукал. Ол езінің «Китап Масалик уа мамалик» деп аталатын географиялық еңбегінде Туркістан аймағының сипатын беріп, қалаларын картага түсірген. Ол Отырарды жазғанда, картага түсіргенде әдейі, арнайы тоқталып: «Бұл жер атақты ғұлама, аскан философ әл-Фарабидің тұган жері», – деп көрсетіп кеткен. Ибн Хаукал мен әл-Фараби бірін-бірі жақсы таныған, сол кездегі Дамаск шаһарының билеушісі Сайф ад-Даулының сарайында бірге болған» деп жазады. Қазак ұлтының дуниетанымы, ой-ерісі, әдет-ғұрпы, салт-санасы шығыстың рухани әлемімен астасып тұтастық құрады. Қасиетті қазақ даласы талай ұлы ғұламаларды дүниеге алыш келді. Қазақ топырағының көзі ашып, кекіреті оюу ойшыл азаматтары бүкіл шығыс мәдениетін менгеріп, ез шығармаларын кепке ортақ тілде жаза білді. Кейінгі ұрпақтарына мұра етіп қалдырыды. Солардың бірі – түркі әлемінің ұлы ойшылы, ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фараби бабамыз. Ғұлама ойшылдың толық аты-жөні – Әбу-Насыр Мұхаммед Ибн Мұхаммед ибн Үзлағ ибн Тархан Әл-Фараби (870-950). Ол ғылым мен білімдегі, адам мен әлемдегі ең терең байланыстарды, қасиеттерді, сипаттарды құндылық ретінде өрнектей білген. Фарабидің философиялық көзқарастарында басты үш бағыт анық аңғарылады: ол дүниенің мәнгілігін мойындауды, танымның болмысқа тәуелділігін раставда, ақыл-парасат туралы ілімді саралады. Ол ғылым мен тәрбие үштасса

ғана рухани салауаттылыққа жол ашылмак деді. Мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқаттығында қолы жетпейді де ескертеді. Ол «Адамның кемелдігі неде?» деген сұраққа жауап берді. «Балық су үшін жаралған, құс үшін жаралған, ал, **адам бақытташын жаралған**» дейді. «Бақытқа қалай қол жеткізуге болады?» деген сұраққа «Білім мен мінез-құлқын арқылы» дейді. «Ол білімні мәні қандай? Бақытқа апаратын мінез-құлқын қандай?» деген сұраққа «ізгілікті мінез-құлқын, рухани білім» дейді. «Оған қалай қол жеткізуге болады?» деген сұраққа «Оған: **ізденис, тәрбиелеу онегінде оку арқылы жеттуге болады**»-деп түйіндейді. «Біз жақсы міне құлқын пен ақыл-парасатқа ие болған кезде солардың арқасында міндетті түрде бақытқа жетеміз... Бұл екеудің бар кезде біздің өзім және іс-әрекеттеріміз үстем де кемел болады, осылардың арқасында біз шын мәніндегі қастерлі, қайырымды, инабатты боламыз. Бұл, Фарабидің адамтануда ұстанған негізгі қағидасты. Бүтінгі біздің «жан-жақты дамыған жас» деп жүрген ұғымды, ол, сол заман тилянақтай білген. Әл-Фараби Адам дамуындағы басты мақсат **интеллектуальды-рухани жетілу арқылы бақытқа жету де көрсетеді**. «Бақытқа жету жолын көрсету» деген трактатында «Бақыт-ол әрбір адам үмтүлательн мақсат, віткені ол қандай да бір жетілу болып табылады». Жалпы, әл-Фараби еңбектерінде адамның жетілу мәселе сінеге ерекше ден қойылған. Екінші ұстаз атанған әл-Фараби бабамыз да бақыт жолын сілтейтін наරсе адам бойындағы ақыл-парасат, мәселе сол арқылы ақыл-парасатты әділет пән жақсылыққа бағыттай білуде. Жақсы ақыл-парасаттан тамаша әрекеттер, жаман ақыл-парасаттан оңбаган әрекеттер болады [4], деп көрсетіледі. Әл-Фарабидің пікірінше, **адамның жан-жақты жетіліп, бақытқа жетуі үшін жағынды іс-әрекет, ізгі мінездің дұрыс ақыл қажет**. Адамның жан-жақты дамуын, ол адам әдебінің жетілуімен сәйкестен-діреді. Адамның жан-жақты дамуы, әл-Фараби бойынша, практикалық ақылдың міндеттіне жатады. **Практикалық ақыл адамның каміл дамуы үшін мүмкіндік жасайды**. Әл-Фарабидің адамның жан-жақты дамуы *ілімнен шығатын түйіндер*: *адам барлық заттың елишемі, ол-басты құндылық адам ақылы табиғат құбылыстарын таптаудағы басты құрап, адамзат қрагамының прогресінде кәміл сенім, адам дамы кемелденеүі арқылы көркемділік, сұлулық, үйлесімділік үзүймдарының көзеге*. Әл-Фараби үшін жан-жақты жетіліп, кемелденген адам өз күш-куатын адамдардың иғлігіне жүрмсайтын тұлға. Онда

адам ақыл мен әдептілікті, ізеттілікті үйлесімдің тоғыстырады. Фараби ең әуелі ұстаз, ағартушы, оның бүкіл философиялық, ізденістері мен пайымдаулары адамды барынша кемелдендіру, дамыту мақсатына арналған. Әл-адамдарды шынайы бақытқа жеткізу жолдарын табуды мұрат тұтады. Осы мұратқа жету үшін ғұлама адамдарды дұрыс танып, тәрбиелеу жолын жеке-жеке көрсө-теді. **Ұстаздың айтуды** бойынша **адам ғылым, философия, тәрбие арқылы кемелдікке жетеді**. Әл-Шартты түрде адамды нағыз бақытқа, мұратқа бастайтын негізгі кредосы – **адамдар бақыт жағында өзара көмек, достық, бейбітшілік қары-наста өмір сурғы**. Ұстаздың пікірінше, оку, білім алу, ғылым адамы болу, адамгершілік және тәрбие мәселелерімен тығыз байланысты. «**Тәрбиелеу дегеніміз – халықтың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен енерлерді дарыту**» - дейді ғұлама. «**Балаға білім беру үшін, ең алдымен оны тәрбиелеу керек, тәрбиесіз берілген білім, адамзаттың қас жауы**». Тәрбие әдістерін дұрыс таңдау алу тұлғаны адамгершілікке тәрбиелеудің көпілі. «Адамның игі қылыштары мен жақсы әрекеттерін жүзеге асыруға кемектесетін жан қасиеттері – ізгілікті қасиеттер, ал адамның пасыңғы істер мен оңбаган әрекеттер жасауды себепші болатындары – сүркіялық, кемістік немесе опасыздық болып шығады». Әл-Фараби сонау Ерте орта ғасырлардың өзінде адамзат ілімнің молайын, ақыл-парасаттың жетілуін, оку-ағартудың қажеттілігін айттып, білім алудың маңызын атап көрсеткен болатын. Фараби идеялары оның 140-тан астам трактаттарының арқауы болды. Фараби трактаттарының әрқайсысы өзіндік бір дүние, қағида, теория мен әдіс. Солардың бірі 948 жылы Египетте жазылған «Қайырымды қала түрғындарының көзқарастары туралы трактат» болып табылады. Адам кемелдігі неде? Бақытқа қалай жетуге болады деген сұраққа әлемнің екінші ұстазы атанған Әл-Фараби білім мен іс-әрекет арқылы жетуге болатындығын айтады. Бақытқа жеткізетін барлық іс-әрекеттер мен қызымет арқашан қайырымды. Әрекетшіл жанның мақсаты - әдейі көзделген үмтүлік болуга тиіс. Оған іскерлік пен көрекендікті, яғни дүниені тану қабілетін бойына дарыту үмтүліккі болады. «Адам қайырымдылық, сұлулық, игілік және ұлылықты басқа адамдардан емес, өзінің жаны мен тәні арасындағы барлықтан алса, ол шынымен де қайырымдылық, пен бақытқа қол жеткізеді». **Қайырымды жан-акыл-парасаттың, адам бақыты мен бақ-даuletтің күрескері**. Қайырымдылық – табиғи

бейімділіктің іс-әрекетпен үштасуы, маңызды міндет-мұрат үшін жігер мен табандылық .Адам өмірін жай ғана сурмей, үнемі қайырымдылық жасауга, ізгілікке, жақсылыққа қарай үмттылуға қажеттігін ескертеді ұлы ойшыл, сонымен қатар қоғамдағы ең негізгі рухани құндылықтарға « Өзара кемектесуді» жатқызады.« Қайырымдылық екі түрлі болады, - дейді ғұлама: этикалық және интеллектуалдық. Интеллектуалдық – (жанның) ақыл-парасаттық, жағына жататын қайырымдылық, мәселен, даналық, парасат, ақыл-ойдың тапқырлығы мен еткірлігі, үгымталдық. Этикалық қайырымдылық – (жанның) үмттылу жағына жататын қайырым-дылық, мәселен, үстамдылық, батылдық, жомарттық, әділдік. Жаман қылыштар да осылайша белінеді». Бұл жерде этикалық қайырымдылықтардың нағыз рухани құндылықтар екендігін атап етуге болады .Сонымен қатар осы қасиеттердің тұрақтануы үшін кеп рет қайталануы және соған үйренуі қажет екендігі айттылады. Бұл адамның тұлға болып қалыптасуындағы рухани дамудың ролі зор екендігіне қарай бағыттайты. Фараби бірінші орынға шынайы бақытқа жетуге кепіл болатын мінез-құлыш тәрбиесін қояды.Фараби мінез-құлыш тәрбиесінің құрал,әдістерін белгілеуде Аристотельдің адамдағы барлық мінез-құлыш, қасиеттерді тұа біткен емес, жаттығу, әдеттену машықтану нәтижесі деген қағиданы басшылыққа алыш, ары қарай дамытып экетеді. **Ол адамда жақсы әдег-мінез қалыптастыруды ерік- қайратына көп мән береді, ейткени сезім мен рухани нәспі мен парасат мұқтаждықтары бір-біріне қарама-қарсы келгенде санамен шешу ерікке, өзін-өзі билеуге тіреледі.** Мұндай жақсы ниет, он істер бара-bara адамның дағдысына, жақсы қасиетіне айналып, ол тәрбиелі жақсы мінез-құлышты болып еседі. Бұл айтығандар Faabidiң "Бақытқа жол сілтеуінде" былай дайектеледі: **"Жақсы мінез-құлыш пен ақыл күші-бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Егер осы екеуді бірдей болып келсе, біз өз бойыныздан және өз грекеттерімізден азбалдық пен кемелдікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі шілдікі және қайырымынды адам боламыз, біздің әмбебейнеміз қайырымынды, ал мінез-құлышын мактаулы болады. Біз мінез-құлыш сапаларының азбалы да, онбаганы да жүре-тұра пайда болады дейміз.** Адамда қалыптасқан мінез-құлыш болмаса,онда ол жақсы немесе жаман мінез-құлышқа тап болғанда, қарама-қарсы мінез-құлышқа өз еркімен кешіп кетуі мүмкін.Адамның белгілі бір мінез-құлышқа ие болуына немесе жақын жұғысадын

арқасында бір мінез- құлыштан басқа бір мінез-құлышқа ауысуына себепші болатын нәрсе-**әдем болады, ал әдем деп мен белгілі бір грекеттің жиі-жіңі және үзақ үзақтың қайталануын айтамын.**Мінез-құлыштың қалыптасу жолдары өнерді үйрену жолдары сияқты. Мысалы, жазу өнерінешебер жазғышқа тән әрекеттерді сол адамның орында машықтануы арқылы жетеді. Басқа өнерлердің де келу жолы да осындай...Абзal әрекет жөнінде де істің жайы осылай сияқты ол адам жақсы мінез-құлышқа жетілгенге дейін оның өзінің табиғатына біткен әлеуметке сай келетін мүмкіндіктерді іске асыру қажет.Адамда белгілі бір мінез-құлыш қалыптасуы үшін осыған сай келетін әдептер берік орын алулары керею».Фараби мұнан басқа жүйелі түрде жаттығу, машықтану, сендеру, еліктіру, үлгі көрсету т.б. тәрбие және өзін-өзі тәрбиелу әдістерін қолдануды үсынады. Практикалық дағды, шеберлік-терді, жақсы мінез-құлышты дарытуда ол тәрбиелену-шінің мінезін және басқа жағдайларды ескере отырып екі педагогикалық әдісті-жұмсақ және қатаң әдісті үштастыруды көзdedі. **ал-Фарабидің педагогика ғылыминың негізін салушы екендігін оның еңбектерінде қарастырылған педагогикалық үзіндідардың анықтамалары негұрлым нақтылай тусаді.** Педагогиканың негізгі үзімі болып табылатын оқыту мен тәрбиеге ғұлама мынадай түсініктеме береді: **«Оқыту адамдар мен халықтарда теориялық қайырымдылық дарыту болады, ал тәрбие - білім-білікке негізделген өнер арқылы оларға этикалық қайырымдылық дарыту төсілі.** Оқыту тек сез арқылы жүзеге асырылады, ал **тәрбие кезінде адамдар мен халықтар білімге негізделген қасиеттерден шығатын грекеттерді жасауды дағдыға айналдыру үйретіледі...».** Осы анықтама-лардың астарлы мағынасы қазіргі педагогикадағы «оқыту» мен «тәрбие» үзіндідарына берілген анықтамалармен сабактасып, өзара байланысып жатқандығын айқын аңгаруға болады. ал-Фарабидің мұрасында педагогиканың негізгі үзімі болып табылатын «білім беру» үзімі да қарастырылған. **«Оқу басталасы біздерге болмыс бастаптарын білу қурали болып табылады, ал олардан шыгарылатын қорытындылар – ғылыми пәндерді шерудің басталасы мен қураль»** деген ғұламаның анықтамасы қазіргі педагогикадағы «білім беру - оқыту нәтижесі, тұра мағынасында ол оқып-үйренілетін пән туралы алғашқы түсініктің, үзімнің қалыптасуын білдір-еді» деген анықтамамен өзара байланыс табады. Қоғамдық сананың формасы ретінде өнердің атқаратын қызметі зор.

Әнер арқылы дуниені көркемдік тану, өмірге эстетикалық қатынасты қалыптастыру, жеке тұлғаның азаматтық және рухани адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеуге қол жеткіземіз. Эстетикалық тәрбие – адамның өмірдегі, өнердегі, табигаттағы, асемдікті, аскан сұлупынды сүйсініп, сезім арқылы үнату, дұрыс ұтынып, лаzzat алуы. Көркемдік негіз еңбекті одан сайын қасиеттіндіреді, тұрмысты сәндептіндіреді және адамның жоғары моральдық қасиетін қалыптастырады. Әл-Фараби «*Адамның мінез-куйын кемелдендеретін іс-грекеттер адамның тәнін кемелдендеретін іс-грекеттерге үксайды. Тәннің кемелдігі – денсаулық, денсаулық бар болса, оны сактау керек. Жоқ болса, оған жетуге тырысу керек. Тәнді сауынтыратын іс-грекеттер тек қалыпты деңгейде болса гана, сауынтық жетуге болады. Дәл осы секілді іс-грекеттер де орта деңгейде болса, солар арқылы жақсы мінез-куйында не болады?*

» - дей отырып, тән сұлупыны адамның денсаулығында, ақыл, парасат күшінде және адамгершілік сапаларында екендігін баса көрсетеді. Фарабидің ілімі бойынша адамның рухани бет-пердесі, мінезі мен журіс-тұрысы қоғамдық орта, тәрбие асері, адамның еркі ауру сияқты көптеген объективтік және субъективтік себептердің асерімен қалыптасады, взгереді. Фарабидің пікірінше, тәрбиеге қөнбейтін, жөндеуге, үзетуге болмайтын жас болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жаһылау керек." Жаман қылыш-ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге үқсауымыз керек"-дейді ғұлама.

. Әл-Фараби еңбектерінде патриоттық тәрбие де назардан тыс қалмаган. Фараби- "Бақытқа жету жолы" атты трактатында жастарды батырлық, жомарттық, қайрымдылық, қанагаттылық, шешендік, т.б. қасиеттерді қалай тәрбиелеу жолын баяндайды.

Адамзат тарихында ұрпақта тәрбие берудің жалпы адамзаттық идеяларын жүзеге асырып, жаңа педагогикалық жүйенің қалыптасуында ез заманында Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» атанған әлемге әйгілі ойшыл, ғұлама ғалым, жалқымызға білімнің нәрін сепкен ұлттың ұлы кеменгері Әбу Насыр әл-Фарабидің алатын орны ерекше. әл-Фараби алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің жетістіктерін жаңғыртып, жетілдіре білді. Халық даналығы тутызған даңыштандық ой-пікірлерге, шығыс мәдениетінің озық үлгілеріне дең қоя отырып, өзінің тәл педагогикалық тұжырымдамасын жасады. Оның педагогикалық тұжырымдамасы дидактика мен тәрбие теориясының мәселелерін бірге қамтитын іргелі жүйе болып

табылады. әл-Фарабидің талім-тәрбиелік идеялары *теориялық дәрежесі жағынан кез келген педагогикалық ілімге бастанғы негіз бола алады*, әсіресе оның күллі адамзат қауымдастырының жиынтыны ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік тұғырнамасы қазіргі педагогиканың жетекші идеясы болып отыр. әл-Фараби жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін «*Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбие зерттеген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне алат жекеледі*» деген ұстанынды басты қағида ретінде ұсынды. Әл-Фарабидің мемлекеттік басқарудың механизмдерін жетілдіріп, билікті ізгілендіру үшін ұжымдық, топтық басқарудың үлгілі идеясын, демократиялық әділетті, ақылды басшы туралы идеясын ұсынды. Әл-Фарабидің ойы бойынша қоғамның жетілген алғашқы үлгісі «қала-мемлекет» билігі болып есептелінді. Ғұлама ғалым анықтаған адамның адамгершілік құндылықтарына басымдық берілуі ізгі қоғамның негұрлым орнықты сипаттамасы болып саналады, бұл қағида қазіргі заманғы таным үшін маңызды да өзекті болып отыр. Даңыштан билеуші бейнесінде керініс тапқан кемел адам идеясы оның шыңы болды. Парасатты адам, қайрымды қала, қайрымды мемлекет, ақылды адам, ақылды тұрғын, ақылды қала, бақытты ел, бақытты елке, бақытты ауыл, бақытты мекен бүтінгі таңда қияли мұрат емес, дуниенің кез келген бұрышынан табылатын ордалар мен шаһарлар...

Міне бұл айтылғандар, ғұлама бабамыздың ұлагатты ойларын, педагогикалық ой пікірлерін, мұраларын зерделеп зерттеген қазақстандық ғалымдардың (К.Б.Жарықбаев, С.К.Қалиев, А.К.Кебесов, Ә.Н.Кешербаев, К.Ж.Ибраев, Т.Ә.Ахметов, А.К.Жұмабеков, С.А.Ұзакбаева, А.С. Кабылова, К.Ж.Қожахистоға, т.б.) тұжырымдарынан алынған үзінділер. Бұлардың басты ерекшелігі белгілі талапты қалыпта (Фарабиді утопист, атеист, деист, материалист -деген сияқты үкімдермен) талданып әнделген тұжырымдар. Кеңестік идеология салтанат құрған сол шақта бұдан басқа мүмкіндік те. жол да болған жоқ. Ал, шыныайылық, тарихи әділеттік шындық, қайда жатыр? *Назып парасатты, толық жетілген адамдар* жауынгер атейізді де, гыльми материалызды де ұстана отырып, түмшаланған сананы саясатқа бағындырмай паш ете алады екен. Мысалы, Аюқан Жақсыбекұлы әл-Машани: «*Ғылыми парыздың бірі де бірегейі де әл-Фарабиді кеменгер ғалым еткен, ұлы ғұламалық жеткізген бабаның өзі тәлім алған ортасы –*

ғылыми ислами жол – деп исламда ғылым мен дін тұтас бір нарасе екендігін дінді ауызға алуды ақылмактың санайтың заманның өзінде баршаға паш еткен... Ал, осы шақта, Д.Кенжетай: «...Фараби барлық рисалаларын "Бисмиллаh" деп бастаған ойшыл. Ол діндар. Ол дегдар. Ол моралист. Ол философ. Ол мәселеге ислам әлемі деп емес, адам әлемі деп қарады. Сол арқылы ислам әлемін жаңа сатыға кетерді. Батыс, исламның еркениеттік әлемін мойындады. Исламнан үйренуге мәжбүр болды.», «Фарабидің ислам әлемінен, оның дін мен философияны, ғылым мен дінді, саясат пен дінді, мораль мен дінді, адам мен дінді, Алла мен дінді тұжырымдаудын көргө болады. Ең басты орында адам және оның санасы тұр. Бұл ойлар Faрабидің "Китаб ал милла" яғни "Дін туралы трактатында" орын алған. Алла мына әлемді адам үшін жаратқан. Адам бірінші орында тұр. Адамға адамдың есіне салатын, таным, түсінік, теория, шаблонға қарағанда "ұстаз адамның", "улғі адамның" ықпалы қуатты болады. Міне осы тұжырымға сый ол Хазірет Мұхаммад пайғамбарды, адамзаттың тұңғыш ұстазы, "Раис ал аууал" ретінде түсіндіреді.» - дейді. Бұл тұжырым, ұлы бабамыз ислам дінін ғылыми мен егіз деп танығандығын көрсетеді. Ғылым, білім, дін арасындағы байланысқа жаңаша көзқарас қалыптастыру сияқты еңбектердің ұлттық рухты ояту мен қалпына келтіруге қосар үлесі зор. Әл-Фараби Алланың құдіреті мен ұлылығын басты орынға қойды. Жаратқаннан күнә-қателіктерден тазартып, таза ақылды нәсіп етуін сұрап күндіз-түні дуга қылған. «Дін кітабы» еңбегінде мынандай үзінділер бар: «Уа, Алла! Пенденін надандық пердесін сұттырып, пәнилік кінераттардан пәк ете ғер. Өзің разы болатын іс қылуды нәсіп ет! Уа, Алла! Мәртебемді биік ет! Өр ісімнің соңын қайырлы қыл! Мақсат-мұраттарымды асыл қылыш, іске асыр! Уа, шығыстар мен батыстардың Иесі! Уа, Рabbым! Бойыма тектілік пен бекзаттықты бер, пайғамбарлардың керемет-терін көрсет, байлардың бақытын бер, данышшандардың даналығын дарытқайсың, тақуалардың тақуалығын таныт-қайсың! Маган ақиқатты ақ қылыш көрсет! Жалғанды жалған етіп көрсет. Уа, Алла! Даналықтың ең биік деңгейінежеткізіп, пәкізат періштелерінің әлеміне жақында! Осы жолдарға талдау жасай отырып ұлы ойшылдың бар емірі Алладан өзі тілеген тілегі қабыл болды ғой деп қорытындыға келуге болады. Себебі: Әл-Фарабиге әлемге танымал ұлы тұлға, ойшыл, ғалым, түркі, ислам әлемі философиясының жүлдөзы, халықтың өзі Аристотельден кейінгі адамзаттың екінші ұстазы деген атау

берді. Бұл тұста ұлы бабамыздың өзі де Аристотельді аса жоғары бағалап, ұстаз санаған.

әл-Фарабидің «жаман мінез-құлыш» - бұл ружани дерт, жақсы мінез-құлыш, пен ақыл-ой парасаты - адамның басты қадір-қасиеттері», «бақыт - әрбір адам үмттылатын мақсат», ал «устаңдың мінез-құлыш нормасы қалыпты іс-әрекет үстінде ғана қалыптасады», «ол интеллектің пайыздығын объектілерін аңғарады, сұлулықты сүмпайылыштан айырады, сейтіп, енеге мен ғылымға ие болады» деген ортақ тағдырдың қағидаттарын өз педагогикаға орнықтырды. Әл-Фарабидің «Қайыр-ымды қаланың тұрғындарының көзқарастаръ» мен «Философияның дінді қажетсінбеуі» т.б. философиялық трактат-тарында шенбер-қала болмысы жер шарындағы он сезіз мында бір Фаламдағы тіршіліктің шағын моделі турінде алынып, адамзат баласын несібелі бақытқа кенелтетін ізгілік пен әділет етіп көрсетеді. Игілік, байлық атаулы - еткінші дүниенің, пәнидің ғана өлшемі, ал ізгілік бақыт ұғымдары - мәңгіліктің бақыльықтың жолы. Ізгілік-имандылыштың саулесі. Жүргінен иманы тайған, нәпсісін ынсабын тыймаган жан адамзат баласына жазмылш ілім-білімді, тағым тәжірибиені ізгілік жолына емес, кесірлі кесапатқа, теріс пігылға пайдалануы мүмкін, жүргегін таза ұстап, иманына кірішк түсірмей, ружани кемелдікке талпынған тұлғалар ұлы жаратушы деңгейіне жақын сатыға кетеріліп, жер бетіндегі тіршілік сырын бағамдай алады. [«Философиялық трактаттар» Орысшадан ауд. К. Сағындықов, М. Жанғали және М. Ишмұхаммедов.- Алматы: Ғылым, 1973. - 448 б.] Әл - Фараби өз дауіріндегі атқарған ең маңызды қызметі дін мен философия арасына кепір салды. Оның ойынша нағыз ойшыл философ пен пайғамбар арасында айырмашылық аз. Әл - Фараби дана ойшылдарды, дін шындығын түсіндіру мәселеінде, пайғамбар дәрежесімен теңес-тіреді. Әл-Фарабидің пікірінше, ең кеменгер басшы бойында ойшылдың қасиеті бар адам. Бұл қасиеттер Мұхаммед пайғамбардың бойында болған. Соңдықтан Әл-Фараби Мұхаммед пайғамбарды «Бірінші басшы» деп есептеген. Имандылыш қасиеттер - интеллектуалды ұлт тәрбиелеудің, үлтжандылыш қасиеттерді мемлекертудің бірден-бір негізгі жолы. Әл-Фараби ділдік тазалық, адамдарға деген қайырымдылық, әрбір істегі парасаттылық туралы ойларымен ислам дінін адамдардың қарапайым тіршілігіне жақындаға туседі. «Жүргі шынайы сенімге толы, пәк-минезді жандар ғана тәнірі маҳаббатта лайықты». Мұндан тұлғада ружани сана өз кемелдігінен

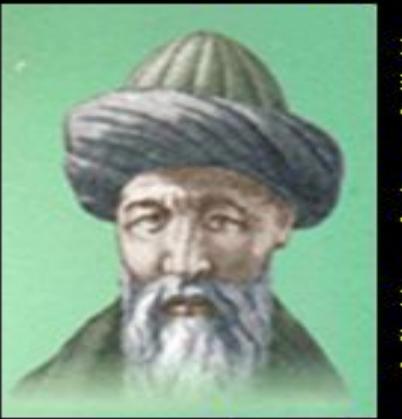
жеткен. Сондыктан, рухани сана арқылы адам танымынан орын алған тәңірі болмысын кемелдікке жеткен тұлға ғана (ақыл-ой күшімен) таныш біле алады. Танымның екі формасына назар аударған Әл-Фараби, оны ішкі және сыртқы деп беледі. Және сол арқылы рухани дүниені таразылайды. Әл-Фараби: “Әлемдегі заттар мен құбылыстарды сезім арқылы таныш білуге негізделген таным – адам танымының сыртқы негізін түзеді. Ал танымның ішкі белгін абсолютті таза, киелі рух көрініс алған ақыл-ойдаң қызметімен байланыстырамыз” - деп танымның ішкі белгіне көбірек мен береді. Әбу Наср Әл-Фараби: философия мен дінді шендестьре қарастырып, екеуін бір санаттағы саналы білім деп таныш, философияның басты ұстанымы-дәлел, діннің өзегі сенім деп түккіримдаган. Иман, инабат, адамгершілік, ізеттілік, ізгілік іздерінің қайнар кезі діни танымда, дінде жатыр. Дін – адамның кунадан тазару жолы, адамды адамшылыққа бастау, тәрбиелеу жолы. Құран-адам бойында адамгершілік қасиеттерді дарытатын асыл мұра. Әдепті инабатты, шындықты, адалдықты қастерлейтін қазына. Қазактың бір ақиқаты дәлелденген болса “Құран атсын” - деп, істі қарғануы тегін емес қой. Қазақ баласы дүниесі таза, ар-ожданы пәк, арлы адамды “Иман жүзі” “Аузында алласы, қолында құраны бар еken деп құрмет тұтады. Немесе “Ал жағу шоғбатун мин-ал иман». Аристотелден кейінгі Ұлы ұстаз мұрасында адам тәрбиесінде қатысты құнды дүниелер жетерлік. Оның құзар шыңы - Туран топырағына ІЗГІЛІК ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ дәнін сеуіп, оның ғылыми негізін салып, практикалық бағытын көрсетіп бергендігі болыш табылады. Осы тұрғыдан оның Әлемдік Ұстаз мәртбесіне сай тарихи ролі жогары бағаланғаны белгілі. Сондыктан да, ол ойшыл ғұлама ғана емес ғұламалардың әлемдік ұстазы, әлемдік абызы атанды. Ол, иманипедагогика аталатын педагогикалық ілімнің телиесі.

Әл-Фараби жаңа философиялық түсініктер орната отырып соларға сай нәтижелерге жетіп отырды. Бұл нәтижелердің көрінісін дінде, діни заңнамаларда, саясат пен ғылым салаларында байқай аламыз. Бұл енгізілген «жаңашылдықтарда» әл-Фарабидің философиялық принциптері мен философиялық кезқарастарының ен алғашкы бастауы ретінде дін қаралады, әрине дін бұл жерде ерекше философиялық ғылым ретінде қаралды. Дін мен философия сонау софистер заманынан бері бір-біріне қарсы қарастырылып келді. Сократқа тағылған айыптардың бірі оның діни құндылықтарды

мойындағай, онымен санаспауында еді (яғни, ол философияны діннен жоғары қойды). Әл-Фараби философия мен әлеуметтану, саясат, педагогика, этика, диалектика және саясат мәселелерінे қызығушылық танытты. Ойшылдың идеялары ез заманынан озық болды. Оның жұмыстары алі де өзекті. Әл-Фараби әлемдегі барлық нағаренің б деңгейге белген. Олар бір-біріне тығыз байланысты екенін айтқан. Бірінші кезең — барлық нағаренің тууы. Екінші кезең барлық заттың пайда болуы. Ушінші кезең Ақыл-ой немесе дамып келе жатқан ақыл. Төртінші кезең — жан. Бесінші кезең пішін (Форма). Ал алтыншы -материя. Бұл алты кезең адам және қоршаган ортандың пайда болуына әсер еткен деген философиялық ой. Осыларды ескерсек, әл-Фарабидің тәрбиелік ілімінде философия, педагогика, дін үшінші ошактың уш бұтындағы бірі-біріне ишкі тіресіп жылдасып тұр. Жәй ғана қарасақ имандылыққа баулу қазақ ілімінің тереңдегі тұғыры тәрізді сезіледі. Ал-Фарабидің дәуір деңгейімен қарасақ Иманипедагогика ғылыми бағдарлай аламыз. Фараби бабамыз иманипедагогиканың телиесі. Себебі, әл-Фарабидің тәлім-тәрбиелік идеялары теориялық дәрежесі жағынан кез келген педагогикалық ілімге бастапқы негіз бола алады, әсіресе оның күлпі адамзат қауымдастырының жиынтығы ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік тұғырнамасы қазіргі педагогиканың жетекші идеясы болып отыр.. Әл-Фараби өзінің осы тұжырымдарын ары қарай ғылыми жетілдіре келіп, түркі халықтарының талім-тәрбиесінің негізі болған уш түрлі ілімнің бірінші - хауас, хауас салым хауаси хамса заһириди (түйсік, ішкі бес сезім және сыртқы, бес сезім), екінші - Иманы ғұл (үш сую), ушінші - Жауан-мәртілік (ақыл, әділет, рақым) мәнін түсіндіреді. Фарабидің педагогикалық грекеті: ӨЗІ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗІН ТҰЖЫРЫМДАҒАН, МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ ИЛІМІНДЕ, ПАРАСАТТАЫ АДАМ (ИННИ ФАЗЫЛ) ТУРАЛЫ ТАНЫМЫНДА ЖАТТЫ.

2.Қазақтың ізгілік педагогикасының атасы

БАЛАСАГҮНИ Жүсіп Хас Хажип (1020 ж. ш. - е. ж. белгісіз) – ортаазиялық, акын, ғалым. Баласагұнидың бізге жеткен ең ірі туындысы – 1069 жылы жазылған «Құтадғу білію» («Құт әкелетін білім») дастаны. «Құтадғу білію» - XI ғасырга дейінгі түрк тілдес жалпытардың қоғамдық ой-санасында орын алған рухани құбылыстарды тұтас қамтыған керкем шығарма, әрі адамдарды адамгершіліктің абзал қасиеттеріне баулитын этикалық-педагогикалық, саяси-философиялық трактат. Әмбірі туралы мәліметтер аз

сақталған, философиа, математика, медицина, астрономия, астрология, өнертану, әдебиеттану, тіл білімі, тағы басқа ғылым салаларының дамуына зор үлес қосқан, Жүсіп Баласагұни бұл дастанын хижра есебімен 462 ж., қазіргі жыл санау бойынша 1070 ж. жазып бітірген. (18 ай бойы жазған) Дастанды “хандардың ханы” – Каражандар әулеті мемлекетінің (942 – 1210) негізін салушы Сатық Қара Бұғра ханға (908 – 955) тарту етеді (қ. Өуліе Ата). Сол үшін хан өз жарлығымен Ж. Баласагұниға “хас хажиб” – “бас үәзір” немесе “ұлы кенесші” деген лауазым берген. Каражан әулеті билік жүргізген дауірде ұлан - ғайыр влкені альш жатқан осы мемлекеттің басқару тәртібін белгілейтін ережелер, сондай - ак, қоғам мүшелерінің құқықтары мен міндеттерін айқындастырын тиісті заңдар жоқ еді. Міне, елдегі осы олқылықтың орнын толтыру мақсатымен Жүсіп Баласагұни өзінің “Құтты білік” дастанын жазды. Демек, дастан белгілі бір мәғынада елдегі Ата заң (Конституция) қызметін атқарған. Жүсіп Баласагұнидің дастанда патшалар мен үәзірлердің, хан сарайы қызметкерлері мен елшілердің, әскербасылар мен нәкерлердің, тәуіппер мен аспаздардың, диқандар мен малшылардың, т. б. қоғам мүшелерінің мінез - құлқы, білім дәрежесі, ақыл - парасаты, құқықтары мен міндеттері қандай болу керектігін жеке - жеке баяндаған.

Ақын мораль философиясын арқау етіп, әділет, бақыт, ақыл, қанагат сияқты этикалық күрделі ұғымға мән береді. Оларға төрт кейіпкердің түрікше атын қояды. Күн нұры сияқты барша әлемге ортақ жылылық шуағын тарататын болғандықтан Әділліті - Күнтуды (патша) деп атайды. Бақыт пен байлық, молшылық, дәүлет

пен мансап - шен мәғынасын қамтитындықтан Бақытты- Айтолды (уәзір) деп Айға балаған. Өйткені дәүлет пен бақта ай сөкілді бірде толысып, бірде ортайып, кейде тіпті кішірейіп адам баласының қолына қонбай кететін болғандықтан оны бақпен теңестірген. Ал ақылды Өғдымыш - (уәзірдің ұлы), Қанағатты - Озғымыш (уәзірдің кенжесі, қыз бала) деп атаған. Осылайша төрт кейіпкердің ара қатынасы бір - біріне сұрақ- жауап арқылы шешіліп, әр мәселе осылардың дүниета-нымы тұрғысынан алынып, автордың айтпақ болған идеясы барынша кең тұрғыда суреттеледі. Оның идеясы – адамдарды бақытты ету. Бақытты адамдар, езге адамдардың езі туралы не ойлайтынын уайытмадамайды, барлығынан жақсылық керуге тырысады, әрқашан кеңпейіл және риза, осы сәттеп әмір сүреді, осы әмірдің бәрі кемел еместігін біледі, қоршаган ортага өз үлесін қосады, үнемі жадырап, құлімсіреп жүреді, танып – білуін тоқтатпай, жалғастыра береді.

Дастанда негізінен тәркі дүние жолына түскендердің мұраты – бенделіктің қамалаттығын терістеу мен әмірге құштар ізгілікті кездеген камил нисан (тольқ адамды) мадактау жағы басым жатады. Ж.Баласагұнидің «Құтты білік» поэмасы қазақ халқының иманипедагогика тарихында ерекше орны , қоғамдық саяси мәні бар, адамды жалпыладамзаттық құндылықтар аясында тарбиелей алатын түрлі ережелер мен заңдарды әдет- ғұрыптар, әлеуметтік- экономи-калық, мәдениет және т.б. мәселеірін өз дауірінің талап- тілектері тұрғысынан жоғары дәрежеде көрсете білгендігі бүтінгі қоғамдық әлеуметтік педагогикалық сұранысталаптарына жауап беретін рухани құнды мұра деп бағалаймыз. Мұндағы төрт кейіпкердің үшеуін (әділет, ақыл, бақытты) Ж.Баласагұни адам баласының әмір бойы талпынды курсеп келетіндігін білсем, үйренсем, көрсем дегеннің бәрі ақынға, білімге, ал шындықты іздеу әділдікке тән қасиет екенін, сол арқылы жоғары мәртебеге жетіп, үнемі дарын болашаққа ұмтыту, жаңаны, езгерісті қажетсіну бақытқа тән қасиет екендігін түсіндіреді. Ал қанағатты беліп қарастыруды оны әмірдің бар қызығын қанагат тұтқан адамдықтың дүрыс әрекеті деп түсінуінен адамның адамдығын білдіретін негізгі үш қасиет деген пікірде болғанын көреміз. Ұлы даныштандар мен ғұламалар дүниедегі бір Алла, жаратушыдан езгенің бәрін де баянсыз деп тауыш, танып, етпелі әмірден жұбаныш етер өшпейтін, өлмейтін, баянды бол қалар тірек іздеген. Ол тірек ізгілік деп танылып, ізгілік туралы түйінді ой тамаша ойлар

айтылған Изгілік – адамдыңың негізі, ері адамғешілік қасиеттерінің жиынтығы. Құт пен ізгілік – егіз ұғым. Құт пен бақтың бір жерде тұрақтамай, кешіп-қонған кезбе күйі заманына, адамына қарай қалыптасқан салыстырмалы, шартты түсінік. Көрген көз, естіген құлак сейтіп түйін түйген танымда жазық жоқ. Адамдың қасиет пен тірліктің шынына шығып, басындағы бағын мәңгілік еткен адам аз. Содан да құт пен бақ езіне жайлыш орын таптай, ізгілік іздел, шарқ ұрып кезбе атанған. Ал ізгілік-мәңгілік кепілі. Жұсіп Баласағұн таныған кісігетүкі ой-арманы ізгілік екенін байқатады.. Дастанның аты «Құтты білік» болса, сол құтпен бақты табатын білік – ізгілік.

Әр түрлі астарлы ойлар мен түсінігі тереңге тартып кететін түрлі таным тарауларын таратып бақсақтағы да сол ізгіліктің қасиетін тани түсеміз. Изгілік – Ж. Баласағұнның ең басты айттар ойы. Әрбір кейіпкер ез аты мен затына айналған ұғым, қасиетті таныту қамында көрінеді. Айтолды – құт-береке, бақтың көрінісі. Оқиға мен әңгіме-сұхбаттың басталар тұсында Айтолды тірлігі тақуалыққа жақын еді. *Бірде өзін-өзі согіп қарынған; Өнерін-мың, қалдың оқиғау халықтан! Неге мұнда бекер жүріп қурайын...* Оның бетін бұл өмірдің ісіне қаратқан – Құнтууды бектің ізгілігі. Құт-береке, бақ, бейнесіндегі Айтолдыны тәнті еткен бек сарайы емес, оның ізгілігі. *Келіп жетті Елік тұрған ордага, Ақыл-ділі күткен тілек орынға. Есігіне табынғалы келдің мен, Қызыметтіне өзінді арнал бергін кеп.* Дастандагы ізгілікке құштарлықтың басы осы. Халықтың соңшалық құдіретті, киелі көретін құт-береке, бағы – ізгіліктің құллы екен. *Қызыметшімін, босала-орынм, атым-құл, Ісім – қызымет, кісілікке жақыннын.* Құнтууды бек – ізгілік жолында жүрген адам. Айтолды да бек бейнесіндегі ізгілікке құштар. Айтолдының Құнтууды бекке көрсеткен қызмет, ықыласты көңілінен құт-берекенің ізгілікке қонаатынын ұтамыз. Құнтууды бек те Айтолды мен оның туыстарын ізгілікті құрайтын адамгершілік асыл қасиеттері үшін қадірлейді. Әңгіме-сұхбат барысында да ізгілікке іңқарлік жиі айтылады. ...*Ізгіжурек ізгілікке бұлқындар, Асыл текті тазалыққа үштішар... Изгілікке іңкір адам боласы, Ардақтайдын, болса кісі сарасы... Кісі көңілі ізгілікті үндер, Үміттенен өзін-өзі жұбатар.* Дастанның күршылымында символдық сипат ерекше орын алады. Әділет бейнесіндегі Құнтууды – ізгіліктің сақшысы. Оның бек, Елік сипатында келуі құт-береке, ақыл-ой, қанағат-рақымның ізгілікке қіріптар, ізгілікке құштар екенін көрсетеді. Ақын ізгілікті бек бейнесінде алу арқылы оның

мәртебесін биік етіп отыр. Дастандағы ізгіліктің қадір-қасиетін танытар көркемдік бір далел осы. ...*Жерді өпті де, Айтолды түрегелді, Әділ тәре өзіңсін, демер елді!* Ұлық болдың – жасың ұзақ болғай-ды, Изгіліксің – басың есен болғай-ды. Изгілік пен бек бір-бірінен туындалып, бірінен екіншісі танылатын түс ұғымдар. Құнтууды бек әрбір іс-әрекеті, ой-ниеті, сезімен ізгілікті танытады. Сондықтан да бекке көрсетілген кел-кесір құрмет, риясyz көңілден ізгілікке деген сүйіспеншілікті ұтамыз. Ақын қолданған көркемдік әдістің шешімі осы. Изгіліктің бек бейнесінде келуі – сол кездегі үш ірі танымның тоғысын, түйінделген тұсы. Шаригатты ұстанған ислам дінінде патша Құдайдың көлеңкесі саналады. Құдайдың көп есімінің басым кепшілігі ракымды, суюші, қамқор, ізгі дегенге саяды. Сопылық танымда да жүректің, сүюдің қасиеті ерекше көрінеді. Сую – ізгіліктің белгісі. Әл-Кинди, Әл-Фараби, Ин-Сина, Ибн-Рушди еңбектерімен байланысты көрінетін ғылыми таным да жан сұрына үнілу арқылы негізінен ізгілікті насиҳаттайтын. Дастанның басты идеясы торт принципке негізделген. Біріншісі, мемлекетті дұрыс басқару үшін *қара қылдың қақ жараптындағы әділ заңының* болуы. Екіншісі, *бақ - дәулет, яғни елге күткенсін деген тілек*. Ушіншісі, *ақыл – парасат*. Төртіншісі, *қанагат - ынсан мәселесі*[1].

Жұсіп Баласағұндың қогам туралы ойларында, яғни қазіргі түсініктегі әлеуметтік философиясында әділет, бақыт, ақыл және қанағат ретінде бейнеленіп, “Құтты біліктің” торт кейіпкерінің бойына жинақталған. Білімге молынан сусындаған адам ғана көп нәрсеге қол жеткізе алады. Оның пікірінше, білім – даналық, денсаулық және жан толысуы. Жұсіп Баласағұндың ойынша, қогам құршылымындағы кемелдіктің елшемі әлеуметтік тартіп бұзылғанда ғана көзге түсे бастайды. Сол кездеге жаңа мұраттар мен ұрандар пайда болыш, халық қолдауына ие болады. Ол қогамдық құршылымның кемелдігін жеке адамның бостандығы, тәуелсіздігі анықтайды деп санады. Ол өзінің әлеуметтік философиясында қогамдағы кемелдіктің негіздері мен іс жүзіндегі көріністерін взара тұғыз байланыста қарастырады. Жұсіп Баласағұндың өз еңбегінде зердеге айрықша тоқталған. “Құтты білікті” ол, ең алдымен, даналық, яғни қазіргі түсініктегі теориялық зерде туралы ой толғап, даналық табиғатын, оның ерекшелігін, тұа біткен қабілеттер мен кейінгі білім жинақтаудағы адамның өз рөлі, таным процесінде ақыратқа үмттышу, т. б. мәселелерді қарастырады. Ойлау қызыметі тек адамға ғана тән, жануарларда жоқ қасиет деп біледі ол. Егер сезім

алдамшы болса, онда оған толық сенуге болмайды, ал ақыл, зерде әрқашан адамға қызмет етеді, оның жалғандығы жоқ. **“Құтты біліктің” негізгі айтар ойы – адамның адами жетілді мен кісілік кемелденуі, сол арқылы мемлекет пен қоғамды құлатты, мынды, құтты ету.** Кісілік кемелдену жолына түскен адам – езінің қасиетіне, қалыбы мен негізіне мейлінше жақын-даған асыл жан. Дастан оқырманына құт - берекемен, бақытқа өз адамгершілігін асыл етумен ғана жетуге болатынын ұқтырады. Ондағы “езінді сақтау”, “езінді ұмытпау” қағидасы адамның адам-шылдықын таныттар қасиеті – адамгершілік пен кісілікті жетілдруге бағытталған. Ақын етпелі өмір мен елім жайында терең толғанады. Оның ойынша, екініштің ең ауыры елшеулі өмірде дүние қызығы мен тән тілегі жетегінде кетіп, діл тазалығын сақтай алмаудан туады, сондықтан адам езінің кісілік қасиетімен бірге өмірдің өткіншілігін де ұмытпауы қажет. Мұнан өзге Жұсіп Баласағұннің шығармаларында ізгілікке құштарлық, пен інқарлік, сопылық танымдағы Алланы сую, әлем мен адам сырына терең бойлауға ұмтылуыштық белгілер тән. Ол үшін адам баласы – дуниедегі ең басты құндылық. Адамды жаратушы Алла тек оны ғана емес, ай мен күнді, күн мен түнді, аспан мен жерді, дала мен тауды, қол мен елді де дүниеге әкелді, бірақ тек адамға ғана теңіздейін телегей ақыл, білімге бой үрдыштар зерде, қайырымды іс қылдырар ар-үят пен намыс сыйлады. Баласағұнның ойынша, ендігі міндет – осы адам деген атақты жоғары ұстау, оған сай өмір суру. Ол өмірді адамға Алланың берген қарызы деп түсінеді, осы өмірді мәнді кешкен адам ғана қарызын қайтара алады. Ойшыл гальмінның айтуынша, егер адамда ізгілікке қарсы тұратын белгілерді жеңетін күш жоқ болса, онда ұнамды сапалар жойылады, жоғалып кетеді. Бұл құндылықтар мен олардың қарама - қарсылықтарының халықтық түсіндірмесі мыналар: бірінші - ақыл, оны ашуулану, әшигү күңгірттендерді; екінші - достық, оны күншілдік бұзады, үшінші - үят, оны тойымсыздық, ашқөздік жояды, төртінші - жақсы тәрбие; оған нашар орта әсер етуі мүмкін; бесінші - бақыт, ал оны қызғаншақтық бұлдареді. ... Жүрсін бектер бес нареден алыштап, Есі болса, журнақ болса намыстан. Ұшқалақтық - бір, екінші - сараңдық, Үшінші - ашу, оған егіз надандық. Қырсығың - сор, бетті жер ғып жүргізер, Бесінші - етірік, жерге кіргізер. Бек бесеуден бойын аулақ ұстасын, Білсін сонда басынан күс үштасын. Ең қорлығы – езімшілдік, зальымдық. Олар жүкса, азганы тек қаныңың, - деген үзіндіден адам бойындағы ғұлама көрсеткен

адамгершілік, асыл қасиеттер мен азғындық жолға тусірер жағымсыз қылыштарды айтады. Қай заманда болмасын, заманына қарай жеке тұлғаның болмысын қалыптастыру туралы ойлар мен пікірлер кепшілікті толғандырып келгені рас. Жеке тұлғаны қалыптастырудың кемелділік, мінсіз адам бейнесі тәрбиенің ең жоғары көрсеткіші ретінде қабылданып, қоғамда жоғары жауапты міндеттерді атқаруға лайық деп танылған. Дастанда автор: **«Адам жайлы баяндайын енді мен, Қадір тапқан ақыл, білім, несімен»**, - дейді. Адам баласы жаратылысынан ақылды, білімді болып тұмайтынын білеміз. Бұл қасиеттер адамға еңбек арқылы келеді. Отбасындағы тәлім-тәрбие, қоршаган ортада болып жатқан жақсыжаман құбылыстар, қоғамдық құрылыш, халықтың әлеуметтік жағдайы – осы факторлардың бәрі де адам баласына әсер етпей қоймайтыны шындық. Ал, осы тольш җатқан жақсы-жаманды құбылыстарды ажырату үшін біріншіден, негізі мынды қаланған тәрбие мен білім қажет. Сонда ғана жұмыр басты пендеге ақылмен, оймен, парасаттылықпен жақсы-жаманды ажырата алады. Заң алдында бәрі бірдей мен үшін, Кесем әділ. Болмайды ешбір келісім.. Біл, әділ заң – басқарудың тұғыры, Бегі әділ ме?! Берік елдің жүлдіні! Бек елінде тұра заңды ұстаса, Бар тілекке жетер қолы қылқасы. Осы қағида орындалса қоғамда, әділдік орнат, демократия өмірде салтанат құрастырылады.

Жұсіп Баласағұнның «Құтты білігі» филологияғылымдарының докторы, профессор Алма Қыраубайқызының «Ежелгі әдебиетіндегі» анағұрлым кең аумақта талданады. Алма Қыраубайқызы «Құтты білік» дастанын: «Адам. Оның кемелдену жолдары. «Кемел мемлекет» арманы» деп қарастырады. Жұсіп Баласағұнның ойынша, адам баласының қадір-қасиеті білімі мен ақылшында. Бұл - адамның жетіліп, кемелденуінің алғашқы жолы. Ғылым іздеу - мұсылманның бір парызы. Ақыл қайда болса, ұлылық толады, Білім кімде болса, сол білікті болады. Тілдің пайдасы мен зияны бірдей екенін білу. Кеп сейлеме, аз айт бірер түйірін, Бірер сезбен шеш түмен сездің түйінін. Нәпсінді тый, сабырлы бол, шарап ішпе. Шімдікпен мал-даулетің шашылар, зинақордың ар-үятты ашылар.. «Құтты біліктің» ең негізгі көтерген мәселесі - адамгершілік. Адамгершіліктің сан саласы бар. Оның бірі - тілді тыйып ұстап, орынды жумсай білу. Тіл екі жүзді қанжар. Тілден баққонады, тілден бас кетеді. Тіл арыстан есік баққан ашулы, Сак болмасаң жұтар, ерім басыңды!

Адамгершілкің тағы бір көрінісі - білімде. Өйткені білімді адам - ақылды адам. Ақыл түнектегі шаммен тең. Тұндыгер сонымен бірге адамгершілкке қарама-қарсы қылыштардан сактандырады. Олар: жалған сез, екі сейлеу, шарапқұмарлық, жүтепсіздік, зымияндық, сараңдық, аңы тіл. Міне, бұлар - кісіге құт әкелмейтін ең нашар қылыштар. Жалпы ақын адамның кемелдену жолдарын айқындаиды. Оның барлық көріністері өлең жолдарында айтылады және оның сапалық белгілері түйінделген. **Баласағұнның ойынша адам баласының қадір қасиеті-білім мен ақылда. ...Ақыл қайда болса, ұмытың болады. Білім кімде сол білікті болады. Ізгілік-адамзат үшін ең қажетті қасиеті. Елдің басшысы ізгі болса, халқы да ізгі болады. Ізгілік-он, ессіздік - сол, жұзің -ар, онъың -ұжынақ, солың-тозақ, беліп ал. Даңқ пен дәулетке шамтана, ол бір орында түрнайды. Бір орында су, сез, дәулет түрнайды. Жиһангерлер жүре бермей түнбайды. Эділеттің жолын ку, шынышын бол. Эділ болсан қарага -ақ, аққа жақ, Үрпактарың жақсы атыңды сактамақ. Сараңдық пен ашқоздіктен аулак бол. Киды төрғен сарыңыр қоңыз сияқты. Сараңдықтан аскан не бар ұятты. Иттердің басшысы арыстан болса, штігер де арыстандай күркірер, ал арыстандардың басшысы им болса, штің тіршілігін қылар. Тексіз кісі үзір бола алмайды. Бек қандай болса, үзір де сондай. Жаман-жақсы табыспайды ешқашан. Тұзу-қызың қабыспайды ешқашан.. Намысшыл ер бол Намысшыл ер жаудың исін басады. Намыссыз ер жер бауырлап қашады. Өз пайданнан горі, ел пайдасын ойла. Кайырымы бол! Адам ба адам ез пайдасын күйттеген. Адам нағыз ел пайдасын діттеген.**

Ж.Баласағұндың педагогикалық ой-пікіріндегі негізгі бағыттың бірі – адамшылық, кіслік мәселелері. Оны мына «Құтты біліктегі» Айтолды үәзірдің ұлы Өтдүмішке айтқан сезінен көрүте болады... Білу керек үят пен ар намысты-Арлы болсаң алдыңа ашық қарарсың. Арыңды ашсан қараңдаштың қаласың. Білім, мінез-байлығың да ырысың. Кішік болсаң жұртты көзге ілгейсің. Өзіңде деген кіслік-тірліктің белгісі, кіслерге кіслік – кісліктің белгісі, деген және т.б. нақылдарында әр адамның бойында бар ар-үздан дауысын ақырату және ести білу қабілеттерін оятуға, күнделікті өмірде дұрыс әрекет ету қасиеттерін дамытуға және жүзеге асыратын ойларын, сездерін және іс-кимылдарын реттеуге талпындыс болу жағеттігін айтады.

Қазақ ұғымында, олардың тұп тұқиянынан бері жалғасқан жас дәстүрі-КІСІЛІК және КҮРЕСКЕРЛІК. Кісі деп белгілі бет бейнесі бар, күш қуаты, ақыл ойы толысқан, қазақша ойлап-сейлеп, қуаныш-мұндаға алатын, сүйіп-жирене біletін, көңілі асқақ, кекірегі оюу, көзі ашық – ұлт өкілі. Дәлірек айтқанда қазақтың ұлт өкілін дайындалап, беретін арнаулы тетікте өндөлген –адам. Қадыр Мырза Әлі атамыз: «Кіслік кісі таңдамайды. Ол қой бағып жүрген қатардағы қазақтан бастап, ел басқарып жүрген елеулі азаматтарға шейін, бір де біреуін жатырқамайды. Бірақ ол екінің біріне бүйірмайтын, адамның адамына ғана, соның жүргегіне үя салатын қымбат қасиет. Ж.Баласағұн бабамыз: «Десен өзің қадір-құрмет табайын, Кіслерді қадырлей біл ағайын. Білгің келсе кісі әсілін анықтап, Кеңіл, қылыш, тіл-бұл істі танытпак. Кіслікке кіслік еткен-ер кісі. Ақылды-есті- кіслердің кісісі, Білімділер-кіслердің кішісі.» Билер антындағы: «Кіслікке қайшы іске қарап тұрмау; Кіслікке қайшы сезге бас шүлгімау; Кіслікке қайшы былышқа батпау; Кіслік қасиетті ақтау, құрдіретті баптау» Қазақ дүниетанымындағы «кісі» сезінен «кіслік» ұғымы түйіндейді. «Кіслік» деген адамның намысы, өзін-өзі жасайтын құрметі, өзін-өзі сыйлауының белгілі бір деңгейі, кіслікіз адам-тағдыр талкетіне түскен-мұсапір. Кісліктен бір айырылып қалған сананың ендігі жерде өз-өзінекеліп, толысуы екі талай іс. Адамдар басқаның көңілін табамын деп жүріп «кісліктен» айырылып қалуга болмайды, өйткені, «кіслік» **адамның өзегі, оны жетілген адам дәрежесіне көтөре алады**. Кісі-кіслік қасиетімен анықталады. Кіслік қасиетті Ұлы Дағаның Ұлық ұстаздарының қай-қайсысы да сарапап көрсеткен. Соның ішінде Ж.Баласағұнның орны ерекше. Айтальық, Ұлы Ұстаз: **Кіслік-адамгершілкің негізгі тұрқасы, адамилықтың биік шынында тұратын құнды қасиет. Адамды адам етіп құрметтеудің, бағалаудың белгісі ретіндегі сапалық қөрсеткіші, -деп көріп, кіслікке тән сипаттарды билай беліп көрсетеді: «тіл-адал сейлеп, шындығын айту; әділет-әділдікті сактау, ар-намысты қорғау; жомарттық – қайырымы, көңпейілді, ақжүрек және қол көң болу; қайсарайтық-елін-жерін қорғау, жаудан сактана.» Ж.Баласағұн адамның бойындағы кіслік қасиетін жогары қоя отырып, кісі-ділі, тіні, негізгі-кіслігімен ғана Адам деген құрметтеше екендігін анып көрсетеді: «Кісі екенсін, тінің сенің-кіслік, Кіслерге адамдық ет көшіріп... Кіслікпен танытсың затыңды, Кіслікпен шыгарасың атыңды. Кіслерді кісі еткен кіслік, Кіслікпен аты шыгар-**

Кісіңің..Кісі ізгісі-қарының кең кісі, Ел сарасы, кісліктің белгісі..Әділдік -күт Күт күркінің кішілік. Әділдіктің затынан кіслік. Елдіктің өзегі-білік, кілті-міл, қадір-қасиеті-кіслік. Ғұламаның «кісліктің» мәнін анып көрсету бойынша айтқан даналық тағылымдары тым терең, ері құнды. Текті жанды –Кіслікке жеткізу үшін-кісліктің аліппесі ретінде Ж.Баласағұни ілімі бағалануы тиіс. Адам баласының адамгершілік қарын-қатынасындағы атаға, руга, ұлтқа беліп, адамдың асыл сезімдерге жол бермей, күндестік, бақталастық, дүние таластықты тудырута, әдепті бұзып, адамгершілікке қиянат көрсетіп, қылмыс жасау текті сыйламаудан, адамдың қасиеттерді қастерлемеуден туындаиды. Ж.Баласағұни тектілікті тұқым қуалаушылық шеңберінен шығарып, адамгершілік асыл қасиет деңгейіне кетереді. Ол тектіліктің тұқым қуалау арқылы да адамның бойына тарайтынын жоққа шығармайды. Оны мына ой-пікірлері дәлелдейді: *Елік ойын мәтәлдеді, балады: «Текстің ердің тексті үргазы қорлады!.. Тегі жақсы болса, жақсы адам да Жақсыларды құрмет тұтар амнода. Ізгі жүрек ізгілікке бұлғындар. Асыл текстің позитивдік үнитигар. Изділікке іңкөр адам баласы, Ардақташын, болса кісі сарасы. Кісі кеңілі ізгілікті үнитар, Өмірденен өзін-өзі жұбатар.* Ғұламаның данышшандығы тектілікті тәрбие арқылы қалыптастыруға болатын тұлғалық сапа ретінде анықтауы болып табылады. Оның негізгі мәні-«әкенді сыйласаң, атаңды құрметтей білесің, бабаңды қастерлеп, бабаның өнегесін орындаңсың да, еліңде елеулі, жалқында қалаулы, буқіл адам баласына лайықты әрекеті мен әдептілігі бар жан екендігінді танытасың» деген ой-түйін: Текті атаның баласы туыс іздейді, Тексіз атаның баласы ұрыс іздейді. Асыл болса кімнің ата-тегі егер, Одан елге пайда тиер, сене бер!. Тексіз кісі үәзір бола алмайды. Тәрбиенің жетекші роліне сүйене отырып, тек-адамдың қасиет, ейткені әрбір тұлғаның тегі-Адам, сондықтан оны тұлғаның бойында қалыптастыруға болады деген тұжырым жасайды: «Бектер сезі тілді бұып алмасын, Текті сезіндің тек әділін арнасын...Ізгі іс істесен-тексті тірлік сурғенің, Жауыздығың-көрге тірі кіргенің.»

Ұрпақ тәрбиесіне айрықша мән беру адамгершілікке жетелейді. Кең байтақ, елкемізде бұыннан-буынға жалғасып, үяттылық, әдептілік, имандылық, көрекенділік, мейірімділік, шарапаттылық ізетпен ілтиpat танытып отыру – әдеп нормалары, ұлттық тәлімнің ең көкейтестісі. Міне, сол қымбат қасиеттердің бері от басы, ошак қасында басталады. Жусіп Баласағұн от басы, бала

тәрбиесіне кеп кеңіл беліп, оның ішінде қыз баланың сырт көзден таса күтімін қадай айтқан. Бұл дәстүрлі қазаки тәрбиеде: «Қыз бала езін-өзі үкідей қызғануы керек. Үкі түскен тутін де қызға-ныш көміп тастайды», - деген ұғым-түсініктен үндеседі. Жусіп Баласағұн әйел баласын терт түрге беледі. Олар: сұлу әйел, атақты әйел, бай әйел, адал жар. Сұлуды алған ер-күйеу емес, күзетшіге айналмақ - «Сұлу алған жолдастынан айрылады» деген мақалмен сәйкес келеді. Атақты әйелді алған атағына телінеді. Бай әйел күйеуін де менишігім деп қарайды. Ал, адал, ақылды жарды алған ер қолына байлықты да, бақылты да қондырады.

Жусіп Баласағұни өзі туган түркі дүниесі жалқының салттарын, әдет - ғұрыптарын, дәстүр-лерін жақсы беледі, оның рухани өміріне тереңдей енді. Кандай да бір ұлы педагог секілді ол энциклопедист-философ, психолог, тарихшы, этнограф, болатын. Тәрбиенің теориялық негізін: «Кімде-кім ел-жүртінан алмаса тәлім, оны үйрете алмас ешбір мұғалім»-деп түйіндеғен. Ізгілік тәрбиесінің түйіні - әр кісіні де ізгілік жасауда үтіттеу. «Күтты білік» дастаны адами өмір – ізгілік жасау екенін үкітырады. Өмірдің мәнді, елімі өкінішсіз болуы ізгіліктен. Адамның өмірден табар қызығы біршама кеп болса да, соның ең взектісі, нәрі ізгілік екен. Адамның тірліктері кеп қызықтан кезі қарынғып, алдамшы дүние мен баянсыз байлықтың жетегінде кетпей, ізгілікті жол етіп үстануы –қасиеттілік, адамның адамдың ерлігі. Ақынның негізгі ойы-осы ізгілікті жол ету. Яғни **адамзатты ізгілікке шақыру адам, әмір, ізгілік – үшіуінің белгінбес бірлігін таныту**, сейтсе де ізгіліктің орны взгеше. Себебі адам да, әмір де ез күйінде ізгіліксіз қасиетті де құдіретті көрінбейді. **Адам атын, әмір мәнін сақтауышы – Ізгілік**.

Ж.Баласағұнның жұбатар ұлагаты кеңіл жағыратар акыраты басым сөздерден, толғандырар ойлардан, ракымы артық мінезден, жәннатқа жол ашатын тілектен, дәулет құратын қылыштар мен істен, адамның өнін кіргізетін әдет-ғұрып керуенімен таныстыратын, адамды өзімен табыстыратын кеңестен, естілер мен елді түзететін үстанылған құралады. Кемел қадір - ұлылық иесінің құзырлы мәзірі. Ұлылық - сен, толы құдірет-куш енсен, Сенен белек жоқ өзінмен түсер тен. Жаратушы - бар әлемді өзінежай санаған дара, дана, сара, кос дуниені анық қолға қаратқан, әркімнің кеңілінде жақын танылмаған. Мұңлық, ием! Мен бір мұңлық құлыңмын, Кунәмді кеш, мейірінде жылдындыр! Мұңы жоқ Жаратушы ғана кешірімді, мейірімді. Жаңа заманда жаңылғандар түмен еді. Беделді абырай иесі ұрпақ қамын

жегендердің бирегейі, жас үрпақты жаңсақтықтан сақтамақшы үміткердің үлгаттысы. Қыңырлықтың кездесуі тегін емес. Қыңырлық, ессіздіктен, білімсіздіктен, надандықтан туындағы. Ессіздіктен тек жауыздық туады, Ал жауыздық, ізгілікті буды. Білімсіздер біліктіге қастық қылды, жау болды. Қеңіл қалды туыстан да, жаттан да, Бауырың - жат, құлқы жаман қастан да! Надандық - қеңілдегі көрсөкүрлік, олқышылқа ғана емес, зұлымдыққа оттық. Надан - мылқау, кекіреті көрсөкүр, Кезі ашылар - соқыр-мылқау болса оқыр. Қеңіл соқырда олқышылқ, пен олақтың күйі аскындағы. Жалғыздықта жүдеген кезде ақын: Сенер кісі таптай, жалғыз жүдедім, Мұным мендеп, тек сүйініп күлемін! дейді. Ессіздікте сүмдар сумандады, арамдар қаптады, зұлымдар елде жайлады, бүйірден тепкілеуден елазды. Ақынның жанына батқан мазасыздық осында. Арам біткен жапты жүрттың қеңілін, Адалдықты қайдан таптым, ей ұлым! Арамның жаны қара. Есердің сезінің патуасы жоқ. Өзімен ызалаған алысқан, пұлға бірден сатылған. Аманатты мұлде үмытқан, жападан-жалғыз адасқан. Жатбауыр сұзысып туысты сөгеді, жала-жабада бегеді, сүмдік ізін ешірмейді. Арамның аранын тыйғандар шамалы, ішкі азғындарға ашық қарсы тұратындар қалмады. Ишкі осалдық пен түйіктікта: біріншіден, Зұлымдардың қолы елді жайлады, Момындардың жолын жоқтық байлады! Кетті әділдік, сүм-аярлар арбады, Құдайшылқұр сұрар кісі қалмады! Не демелік, құлқы жаман зұлымның күші күннен-күнге кері кетеді, айтеуір кенет үзіледі, қарғыс табады. Елдің тағдырына қысылтаяң тенген кезде Ж.Баласағұн сынды ойшылдар: Ел неге азды? Заңды қалай түзедім? Қай заманға келдім, қалай жүрремін?! деген сұрақты өзіне де, өзтеге де қояды. Өзі қатты мұңайып күйзелгендеге шаһар, ұлыс, жүрттанbezіп кетейін бе десе, енді бірде «жапа, сүмдік маңын аттап баспайын» деп құлазиды. «Байлық үшін жұмсамайтын амал жоқ. Бірақ дүниегінде не болады?! Дегенмен тұңілмей: «ізгі іс етсең - текті тірлік сургенің», ал олқышылқтағы «жауыздыңың - керге тірі кіргенің». Кекіреті кір, кекіреті соқырдың қылғы ұрыс-керісті, ақырында азап пен мұнды үдeter. Кекіреті кір, тіпті тексіз, бетсіз, жалпы адамдыққа самарқау келер деп қынжылады. **Білімділікке жөн - істіе сергек болу, оған демеушілік ету, есті сезді еске түзу, қайырымдылыққа бейін түру.** Өнір мен өнердегі арың үшін, өнімді ісің, өтімді үзгің үшін күресу - жақсы мен жарастықтың мәніне жете алу. Биік есое қателіктен құтқарады, шындықтан шеттептейді. Ақын Ж.Баласағұн - өршіл заманның

жанашыр, парасатты сыншысы. Сабырлы сыншының кергені, түйгені мол. Оның пайымдауынша, білікті ойда адамзаттық, жаһынан, кісілік мәселелер әр қыры мен сырынан қарастырылады. Білімдінің ойы есті, сезі онды. Тірлік сабағын түйген ойшыл тығырыңта сезін өрген, ойын терген, жан серігіне өрген, игілерді керген, өмірден сенімділерді іздеғен. Ол мінеудің есерінен аулак болды, адамның жеke өміріне қол сұқпады, адамның мінін қазбалауды емес, оның жетістігін, жақсылығын көре білуді мұрат тұтты. Ақын осытайша өзін бір деңгейде бейнелегендей, тұлғалықты сомдағандай. Жеке адамның муддесі үшін қызмет жасамай, қара дүрсін саясаттың сойылын соқтайды, дастанын әдеби-теориялық және ғылыми негізде жазды. Ол сез, ой, тіл қызметін салыстыра отырып, сез бен тіл өнеріне жүтінді, сездің қорын байытты, тілдің байлығы мен қаламгер тілін сақтады, оқырманның көркемдік талғамын тәрбиелеп бақты. Жағымдыны жалғастыру, жеткізу, жаңғырту, жетілдіру - тілек, ниет және үміт. Ушеуі де сана саулесі - сез бен білім үлесінде. Ойшыл - жалғыз, жалғыздыққа не тән күресінде? Оның тәнтілігіне ойға берілу, оларды қағазға түсіру, кекіреті ояу, кезі ашық жандардың санасына сініру үйреништі, жалғыз мұраттың ұлымдау лайықты. Біліктінің тұнда, ақылдың бұлағы, Білімді сез - шырын, жаның құннары. Біліктінің расы: Қалар мұра - сез, кісіден кісіге, Сезді мұра тұтсан, пайда ісіңе. Тауып айттылған сез өнердің жүйрігі, шырайлы өнің шуақты нұры. Сез білгеннің еңбегі еш қалмас елеулі, жүрт жадына ыңғайлы, адамға пайдалы ружани қазына. Ой жарығы істі ондады. Маржан сезді дер кезінде үшін өзін түзеген. Өзіне-өзі ықпал ете алмаған кезді еске алған ақын: Қайран, жастық, қайран, отты кундерім, Тұта алмадым, қадірінді білмедім! - , деп екіншін жасырмайды. Альш үшін жастар тілді қузеете, істің қисықтарын түзете алмады. Тіл мен сездің қылымбатын үқпады. Тілдің үшінан шылқан ой сезден де үшіншір. Білім адамның пейілін тазартты, тіршіліктің түйткілдерін шешуді үйретті, өмірдің жолын ашты, ұлымдықты ұстартты, қадірі мен мәртебесін кетерді. Ақылды - ұлы, біл, білімді - білікті, Екеуі ұлы етер, қонса жігітті. Білікті адам жақсылармен араласып тезірек жетілді, бектер мен даналар арасында өмірдің мол асыльна қол жеткізді; жаһынан бас болды, әділдік жолында елді биледі. Сол үшін қылғы пен құлғы тініне әрдайым үңілді. Бекзат болмыс жаңарада, жамандыққа ұрынбауда шындалды. Білім адамға күш береді. Білікті күшті адам. Адам біліктен күш табады, ер біліммен басын альш жүреді. «Білікті оймен

аландар, білікіз тұра шауып арандар». Білімсіздің көнілі - құм, күнсyz шел. Өзіне әділден ғана әділ үкім күтүте болады. Білікті аларын көздейді, жалғандық пен алдауга төзбейді. Сүйтіп елді түзетті. Білікті сенім кереметін ұғындырады, ойдың қылмабатын, шын ақылдың қынын ұгады, тутан елдің, өскен жердің рухани байлығының қайнаркөздерін сезіндреді. Білікті наэік ойын, дана сезін кестелер, ел айтқанын ескерер, жарапдармен жақындасса қуанышқа бөлөнер. Билей алсаң - ақыл, білім, жүректі, Орындаудым де қасиетті тілекті. Білім берген ақылдының адамға кезі ашық, көнілінде мейірім. Ақылдан шылқан сез ұшқынды, салауатты, саулелі, сыйлы, мейірімді, шындықты түптейді. «Ақыл керкі - тіл, тілдің керкі - сез, Кісі керкі - жұз, жүздің керкі - кез». Кісі керкі - ерге ізгі, еліне етімді сезде, тартымды пайымдарда, Ақын, ойшыл Ж.Баласағұн заман елшісі, ел-жүрттың басы, кезі менен қасы. Өзің жақсы болсаң, атың мақталар деген қағиданы бетке ұстаган гуманист ақын ойын ағыла айтады, арнаап қадала айтады. Біз қосарымыз: 1) достарға ықылас арнаулы, жақынға ынта таңдаулы, 2) таңдаулы ынтада - ниетте, ойдың мәні де, тоқтамның түйіні де түзу болмақ. Озат идеядан, гуманистік ұстанылған, адамгершілік нұсқаудан терең де жүйелі тоқтамдар туындауды. Кейбірін еске салалық, зерделеп көрелік: Ішке біткен қылышқа парызды ететкізе ме, алде қарызды көбейте ме?! Ашы сездің жаһыны жанынды қабар, жүректі орап алар. Жамандық қүйдіріп етеді. Не қауіпті? Тілдің жалған айтқаны ма, алде айтқан сезден қайтқаны ма?! Құт білікпен безенген жамағат - тіле қанағат. Жүрттың иесі - ризығынды жақтасаң, зұлымдық сиқын татпайсың. Қатығезге не деп, қалай көніл бұрасың? Мұндайда әмірдің қояр талабы: Бауырмалды іздең тап, жақын тартып оған жақ. Тірі жанды аш қалдырмаган, взегін талдырмаган. Даналар - елдің асыл тектері және бектері. Ел ақылды ердің пайдасын көп көрер. Қалаулыға құдірет жетеді, талапкер езін ұлы етеді. Ұлылық - мәнге деген ұғынталдықта, біліктілікке деген ұмтылыста, жетеліге еретін ерікте, қасиетті өрбітегін тіл өнерінде, әділетті әдепте. Адамзаттың, түркі әлемінің рухын жаңғыртар, жаңартар ұстанылдар мұнымен шектелмейді. Рухани жаңару - етімтал да өнімді өнері арқылы замандастардың көнілі мен жүргегіне кілт табуда, іргелі парыстың нарқын анықтауда, кіслікке қызмет етуде, халықтың мінін түзетуде, көрекендігімен көптің үдесінен шыгуда. Ирғелі қасиеттердің иелері ақылымен елді, әлемді ұстады, адад заң және уәжді нұсқаумен елді биледі, өнер мен ұлагаттылық

сабактастығына жанашырлық танытты. Олардың аты ел жадында мәңгі қалмақ

Ж.Баласағұни: «Ақманадайлы үл-қызы туса алдында Үйінде есір бетен жерде қалдырма. Үл-қызыңда әдеп үйрет, білім бер. Қос жалғанды бірдей көріп, күлімдер. Бала есіргің келсе дана жүректі, Қатты ұста, үйрет білім ізетті.» «**Жастары иманды елдің болашағы зор**» -деген. Ислам дінінің тәрбиелік мәні зор қағидаларын пайдалана отырып, Ж.Баласағұни имандылық тәрбиесіне де ден қояды. Имандылық идеясын негізгі өзек етіп альянған дастандағы кейіпкерлердің бүкіл болмысы, іс-әрекеті имандылық таразысымен елшенеді. «Күтты білікті» Құранның бірінші Фатиха (Беташар) суресінің сездерімен бастауының өзі ғұламаның иманды адам болғанын, сондықтан жастарды имандылыққа баулуды мақсат етіп отырганын аңғартады. Ғұлама жаратушы ұлы тәңір-Алланың құдіреттілігін дәріптей отырып, әр адамға күш-куат беретін сезімді қалыптастыруды көздейді. Дастанда ең алдымен ортағасырлық әдебиетке тән дидақтизм басым. Сондығы болар, ол заманда, Баласағұни түрік Конфузцы атанса, дастан тәрбие оқулығы саналған. Дастанда оқиға өрбітуге емес, ой айтуга көбірек мән берілген. Сюжетінен идеясы басым туынды жайлы сипаттама сездің көбірек болуы заңды да. Дастанның негізгі мазмұнына келсек, мұнда да ең басты желі жогарыда айтылғандай, имандылық тақырыбына тартылған. Дастанда терт кейіпкер бар. Қунтуды патша - әділдіктің, Айтолды уәзір - дәулеттің, уәзірдің ұлы Әғдүлміш - ақыл мен білімнің, **діндар сопы Одғұрмыши қанағаттың, басқаша айтқанда имандылықтың символы**. Қазақ барын қанағатпен пайдаланып, сабыры мен шүкірін тен ұстаган адамды «иман таразысы түзу» деп айтады. Дастандағы ел-жүрттанды жырақта тағат-ғибадатқа беріліп, тақуалық ғұмым кешетін Одғұрмұш - имандылықты жүректіне берік орнатқан, ғұмымырын Алла жолына арнаган жан. Жаңағы аталған терт қасиетті автор мемлекеттің, елдің негізгі ұстын-тірепті ретінде алыш отыр. Сол торт тіректің бірі шандылық болуы көп нағсөні аңғартады. Осы арқылы автор «**әділетті, дәулетті, білімді елдің міндетті түрде иманы түзу болуы керек, онсын ел ел болмайды**» деген ұғымды бере билген.

- Билік жолы мен дін жолын ортағасырлық қаламгер сәтті тоғыстырган
тәрізді...

- Бұл тоғысу исламның тіректік ұстанылдарынан туындаған. Мұны

дастанның сюжетінен таныш-түсінуге болады. Дастанда Күнтуды патша Одғұрмыш такуа туралы естісімен онымен дидарласуға қаты күштар болып, бірнеше рет шақырту жібереді. Бірнеше шақырудан кейін гана Одғұрмыш патшага келіп дидарласып, әңгімелеседі. Одғұрмыш – дүние тіршілігінен аулақтаپ, біржола Алла жолына тускен адам, яғни тариқаттың екілі. Ал патша – иман таразысы түзу, елді дін исламның жолымен, шаригат жосығымен басқарып отырған шаригаттың екілі. Ислам дінінде әмірші тұлғасының ерекше дәріптелетіні, оның әміріне мұлтіксіз бағыну қажеттігі де осы имани жолмен басқару идеясына тікелей қатысты туындаған. «Патшаның зальым болса (яғни имансыз болса), сіздерге жердің үстінен асты жақсы» деген хадис те бекер айттылған. Құдіретті Мухаммед пайғамбардың бойындағы адами ізгі қасиеттерді саралай отырып, ер адамды пайғамбарды үлгі тұтуға, оның ізгі істері мен өнегелі сездерін күнделікті өмірде ұстануга шақырады. Имандылықты адамның жан-дүниесін, болмыс-бітімін бейнелейтін адамгершілік ізгі қасиет ретінде қарастыра отырып, оны тұлға жетілуінің сапалық көрсеткіші ретінде анықтайды. *Ұлы Хажық шыныш болсын боладай, Дінді білсін, дана болсын бабадай.Дінді білсін. Дық түсірмей көңілге, Көңілі ақтүң – ісі де ақ әмірде. ...жаксы, жаман, бірі қудай ісі деп, таны, табын, сана соны қудірет* Кептің айтқанын көңілге тоқи келе айтарым. Баласағұни бабамыз қазақтың ізгілік педагогикавының атасы еді. Осы шақта бабаның педагогикасы иманипедагогиканың тұғырлы негізін күрап отыр. Иманипедагогиканың тұғыры тым теренде жатқанын осыдан ақ аңгаруга болады.

3. Иманипедагогиканың әлемдік абызы

Кожа Ахмет Яссави(1093- 1041(1103), ж.ш.), – түркістандық ғұлама, әулие. Кожа Ахмет Яссавидің аргы тегі қожалар әuletі. Өзесі – Исфиджабта даңққа беленген әулие, Өзірет Әлінің үрпағы Шейх Ибраһим. Анасы – Мұса шейхтүң қызы Айша (Караашаш ана). Мұса шейх те Исфиджабта әулиелігімен танылған. Кейбір деректерде Кожа Ахмет Яссавидың Ибраһим атты ұлы мен Гаунар Хошназ (Жаунар Шахназ) атты қызының болғандығы айтылады. Кожа Ахмет Яссавидың үрпағы

негізінен осы қызынан тарайды. IX ғасырда Отырар, Исфиджаб, Баласағұн, Иасы, Сауран, Сығанак, Шаш, Сұткент, Жент, Кудур, Отлук, Өзкент, тағыда басқа Мауераннахр қалаларында ислам діні уағызышыларының белсенді әрекеттері саяси сипат алған болса, X ғасырдан бастап ислам ілімі жолындағы тәлім-тәрбиелік ордалар – медресе-теқкелер түбекейлі орнығып, исламдық-руханияттық ахлаки (моральдық) ұстанымдар қалыптаса бастады. Кожа Ахмет Яссави дүниеге келмей тұрып, Исфиджабта исламдық фикі (құқық) мектебі ханафи мазнабының ондаған екілдері өмір сурді. Яссави ілімі осы саяси-әлеуметтік, тарихи шарттарға байланысты қалыптасты. Кожа Ахмет Яссави ұстаздарының көшбасшысы – Арыстан баб. Кашифи “Рашахат-ул айн-ил хайат” атты еңбегінде Кожа Ахметтің Арыстан бабтың шәкірті болғандығы, одан заңир және батин ілімдерінің сырты мен мәнін үйренгенгендігі, оған 16 жылды қызмет еткендігі туралы мәлімет береді

Ұтазы Арыстан бабтың соңғы деміндегі есиятімен Яссави Бұхараға барып, қожа Жұсіп Хамадани хазіретінің қызыметінде болып, мұршидтік кемел мәртебеге жетеді. Жұсіп Хамаданидің екінші халпесі қожа Ҳасан Андаки дүние салтан соң қожа Ахмет Яссави атамыз шір болып Бұхара халқына дағуат жасап жүргенде, Иләни аянмен Түркістанға баруы ләзім болады. Пірлікті қожа Абдулхалық Фылқудағы хазіретіне беріп, барша шәкірттерінің оған қол беруін есият етті. (Мәуляна Әли ибн Ҳусейн. «Рашахат ани әл-Хаят». -Астана,2017. 456 бет). Тұған өңірінің діні басқа отаршыл халықтардың қол астында қалатынын біліп, халқын құтқаруға келеді.

Кожа Ахмет Яссави Ислам дінінің тұра жолымен түркі-ислам

ұғымындағы діни қағиданың негізін қалады. Ислам дінін түркілер арасында ендіру ете қынға соққан, себебі ислам діні келгенге дейін түркі дүнісінде өзіндік ата-бабадан мұра болып қалыптасып қалған салт-дастур, әдет-ғұрыш үшан төңіз еді. Оның үстіне көптеген басқа діндерде кірісп қанатын кең жайған болатын. Солардың барін жеңіп олардың ішіндегілерді қажетінше пайдаланып қолдануы үшін өзіндік ерекше қағида жасаута тұра келді. Мұндай қағида жасап шығу үшін, бұрынғы қалыптасқан салт-дастур, әдет-ғұрыш, басқа дін қағидаларын жақсы жете білуі керек еді. Оны білмей тұрыш жаңа ислам дін қағидасын қалыптастыру мүлдем мүмкін емес болатын. Міне солардың барін електен еткізіп бір жүйеге түсіріп халыққа пайдалануга өз тілінде сайратып алыш келгеннен кейін жаңа турдегі ислам дінін қабылдау қынға соққан жоқ. Бірақ мұны жасап шығу үшін Яссауи талай тер текті. Сол үшін өмірін сарп етті. Соңында жер астына тірідей тусти.

Жергілікті халықтың салт-санасы мен сенім-нанымына, әдет-ғұрпына қайшы келмейтін **діни-мистикалық мектептің негізін қалаған** Қожа Ахмет Яссауи шығармашылығы сопылық, ағынның түркілік дастуріне даңғыл жол салды. “Ислам дінін тек араб тілі арқылы ғана танута болады” деген түсінікті теріске шығарып, сопылық әдебиет ұстанымдарын көне түркі әдеби тіл – шағатай тілінде сейледі. Қасиетті кітаптың арабша мәғынасын толықтай түсіндіру, шариаттың қыр-сырын, дін қағидаларын қалың қауымға өз тілдерінде тереңнен таныту мақсатында хикметтерін жергілікті халыққа жақын айшықты поэзия тілімен жазды. Ол, шығармашылық әдебиетінде ертеден қалыптасқан, Құран Қарімде баяндалатын тарихи аңыздар мен пайғамбарлар, әулие-әнбиeler жөніндегі әпсаналарды хикметтерінде ұтымды пайдаланды. XII ғасырдан бері түркі халқының дүниетанымына елеулі ықпал еткен Қожа Ахмет Яссауи сарыны Асан Қайғыдан Абайға, сондай-ақ, күні бүгінге дейінгі қазақ ақындары шығармаларында көрініс тапқан. Адамды тәрbiелейтін Пайғамбарлар тізбегі тоқтаган соң, ұстаздық қызметті әулие-ғұламаларға берілді. Қожа Ахмет Яссауиге Алланың нұры түскен үлкен әулие. Қожа Ахмет Яссауи түркі халықтарының дүниетанымының көюжиегін кеңейтті, көне түркілік дүниетанымды ислам қағидалырымен байытты, жаңа еркениет қалыптастырды. Дәл солай мәңгілік ілім көнетүркілік мәдениетке де өз саулеін шашты. Қоғамды жаңартты, Яссауи түркінің ежелгі өмір суру заңдылықтарының шаригатқа қайшы емес жаңтарын сол бойынша қалдырыды,

қайшыларын назиралық жолмен ақырын жаңғыртып, синтез жасай білді. Яссауи қазақ ұлттының ұлттық идеологиясын жасады. Осы идеяны жас үрпаққа, жалпақ жүртқа оқытып үйрететегін, олардың бойына сінріп, жүргегіне қондыратын өзіне тән ерекше әдіс-тәсілі бар Иманипнадағогика деп аталатын тәрбиелеу, баулу ілімін тұжырымдаپ тұрақтандыры, мектеп-медіреселердің іс-әрекетін, тағызымыдық үдерісін сол негізде құрды. Ахмет Яссауи еңбектеріндегі адамшылық, имандылық, инабаттылық, әдептілік т.б. тәрбиелер нұсқасы, ақылмандар өнегесі қалың бұқарадан алынған. Себебі Яссауи өз еңбектерін жазғанда ел-жүрттыш әдет-ғұрыш, салт-дастур, наным-сенім, ырым-тыйым, мақал-мәтел, аңыз-әнгімелер, сонымен қатар «Құран Қарім» Мұхаммед /с.ғ.с/ Пайғамбар хадистерін басшылығы альш отырған. Сондықтан да, Яссаудің педагогикалық ой тұжырымы әл-Фараби негізін салып, Ж.Баласағұнны қабыргасын қалаған иманипедагогиканың шымбайлы нұсқасы, өзіндік ерекшелігімен әлемге танылған (Өз басым кепшілік ғалымдардың оны тәрбиелеу сопылық ілім, сопылық педагогикасы деп атауды мүлдем ұнатпайым.) нұсқасы, Яссаудің сопылық дүниетанымына, моральдік этикалық көзқарасына негізделген діни-философиялық қазаныңда қайнап піскен төлтүүнды. Осы халықтың адамгершілік, имандылық сипаттары ғасырлар бойы қалыптасқан және үрпақтан үрпаққа жалғасып, еткендердің келер жас әзүлетке сыйы ретінде үздіксіз беріліп отырды. Нагыз адамдық мораль - бұл халықтың мораль деп сүйсіне жазды, өзіміздің ойлы ғалымдар, ғұламалар, педагогтар мен жазушы, ақындарымыз. (Біздің пікірімізше, халықтық-ұғымы иманипедагогикада тым кесілме жадағай сез. Себебі қазақ ұғымында халық деп жанды да, қараны да, байды да, кедейді де, көргенді де, көргенсізді де, жақсы да жаман адамның барін сиыстырып айтады. Ал орыстың народ дегенінде қалың бұқара, қараша басымдылық алады. Иманпедагогикада иманды адам, көргенді адам, жақсы адам, кемел адам, жетілген адам, парасатты адам, бақытты адам, толық адам, кемел кісі, ізгі кісі, такуа адам, сопы, дәруіш, ғарип адам т.б. бейнелері дәріптеледі. Яссауи бабамыз осындағы жандардың қалыптасу әдіс-амалын, жетілдіру жолын көрсетеді.) Қожа Ахмет жырлары әділдік, шатағаттық, мейірімділік, тоқуалық шынышылдық, ойлылық, тазалық секілді игі істерге шакырады. Оны өзінің парасатылықты пайдалану мен байламға келтіру жолымен өмір мен тұрмыс, тіршілік туралы толғамдарында паш етеді. Хикметтері тақуалық ғұмыр, ғаріп, пақыр,

жетімдерге пана болыш, қамқорлық жасау, Алла елшісінің жолын ұстай, әмірді босқа өткізбей мен Құрани көрімнің суре, аяттарындағы уағыздар мен Мұхаммед пайғамбарларды еске түсіреді. Сайып келгенде ұлы ақын бұрынның ғұмыр кешкен мұсылман шығысының ұстаздары мен даналарының қаміл адам тәрбиелеу идеясын алға тартады, әрі ол сопылық талыны, / дәстүрмен сабактасып жатыр.

Халқымыздың даналығына сүйенсек, «...кезі соқырдан гері, көкірегі соқыр жаман», - деген ғой. Бұл тіршілікте әртурлі жағдайлармен дұрыс тәрбие ала алмаған «кекірегі соқырлар» тым кеп. Соныңтан да әмір шындығының аскар таудай ұлы керіністері, олар үшін күнделікті ішіп жегендерінен артық емес сияқтаныш керінеді. Яссави тұрақтандырган имани педагогикасының басты мұраты пәнденің кекірек кезін ашу. Яссави бабамыздың адамшылыққа, имандылыққа, кісілікке тәрбиелеу, баулу көзқарасы оның еңбектерінде толық қамтылған. Мәселен, ауелі «Хикменттерінде» екіншісі «Пақырнама мен Мунажатнамасында», ал үшіншісі болса, «Миранул-Кулуб» атты еңбектерінде талданыш, берілген. Қалған мәселелер әміrbаянына негізделіп жазылған азыз-әңгімелер мен хикаяттарында көлтірілген. Міне, осы еңбектерді оқудың, токудың, танудың арқасында адам баласы езін адамгершілікке, имандылыққа тәрбиелей алады.

Ал Яссавидің уақытында өркөнниеттің түлеуі процесі нағиже сінде бұрынғы құндылықтар мен ұстындар шайқалған. Қоғамдағы осындағы әртурлі келенеziдіктер мен хаостың онын толтырып, реттеу үшін Яссави езінің тел ілімін ұсынған. Ахмет Яссавидің моральдік этикалық көзқарасынан діни-педагогикалық сараптама жасау, оның қазіргі таңда жас үрпаққа беретін пайдасын және ислам сопылығына қосатын үлесін анықтау, сонымен қатар оны тәрбие беру ісінде қолдануды мақсат ету пайдалы болар еді. Себебі, **сопылық жол адамды жогары моральдық-этикалық құндылықтардың өз бойына қалыптасыруды басты мақсат етіп қояды**. Яссави кешиңдінің ружындағы жауынгерлік, курсекерлік қуатты қын арі негізгі курсеке бағыттауга тырысады. Бұл жаңа арі қын курсестің объектісі адамның езі болатын. Өйткені **Яссави сол дәуірдегі болып жатқан құбылыстар мен қындықтардың мәнін түсіне алмай да болған адам мен қоғамдағы психологиялық үрейдің себебін оның езін-өзін танымауынан, езінің ішкі мәнін аша алмауынан деп түсінеді**. Қоғамдағы болыш жатқан әлеуметтік

құбылыстар мен өзгерістер тікелей адамның ішкі әлеміндегі қарама-қайшылықтардың, іштей белінүлердің әмірдегі керінісі болатын. Адам бұл дерттен тек ішкі әлемінде тұтастыққа жетіп, үндестік пен үйлесімділікке қауышықандаған құтыла алады. Яссавидің пікірінше, **адам өз інспісін женгендеге және ішкі тұтастыққа қауышықандаған рухани тәпе-тәңдік пен бақытқа қол жеткізеді**. Яссавидің сопылық дүниетанымында Аллаға бағынуга, оны танута кеп мән берілген. Себебі, **Алланы тану – көзін көзін аудың негізгі кілті**. Сондықтан сопылық жолдың кезек күттірмейтін басты өзегі – Алланы тану (магрифату-л-лаһ). Сопылық дүниетаным бойынша әлем мен әлемдегі барлық жаратылыстарды Аллаһ ғашықтығының әсері ретінде қарау және сую негізгі маселе ретінде қарастырылады. Құран Қарімдеге: “Шын сенгендеге жер жүзінде көптеген ишаралтар (белгілер) бар. Тағы да өз болмыстарында белгілер бар. Еш көрмейсіндер ме? (50,20-21)” - деп, адамның болмысы, дene құрылысы Құдайдың бар екендігін, осы тәріздес жаратылыстар әлем иесінің кемшілікісі керінісі екендігін дәлелдейді. **Құдайдың қудіреті мен шеберлігі көздеспейтін ешір дene, макұлық жок, Сондықтан жаратылған барлық болыс Құдайдың жаратыған орнегі, Алланың ауызбен айттып жеткізуі мүмкін емес шеберлігінің белгісі болып табылады**. Құран осы ақиқатты билай деп түсініреді: “Қайда қарасаң Алланың жүзі (ракымдылығы, қайырымдылығы, құдіреті) сонда” (Бақара-115). **Ахмет Яссави – осы ақиқатты түсінген ұлы ойшыл. Оның пікірі бойынша әлем мен әлемдегі бүкіл жаратылыстар ұлы Жаратушының қудіреті шекіз екендігін көрсетеді. Ұлы бабамыздың көзқарасы бойынша дүниедегі барлық жаратылыстар Алланың ұлы жамарт, мейірінді де ракымды екенин дәлелдейді. Жаратылысқа әмір берген де, бейне берген де тек ал ғана. Ол – шекіздік (мұтак) қайнары**. Яссави ілімінде нәспі жамандықтың, ал рух болса жақсылықтың, қайнар кезі болыш табылады. Жақсылық, пен жамандықтың бірге болуы мүмкін болмaganы сияқты, нәспі мен рухтың қатар әмір суруі де мүмкін емес. Екеуінің бірі ғана әмір суруі керек. Ал рухтың әмір суруі үшін, нәспінің өлуі шарт. Өйткені әмірдің мәні рухтың тазалығында, яғни кеңіл айнасының ашылуында жатыр. Рух тазалығынан мақсат, ғашық мәртебесін е үласып, Ҳақидарын керу болыш табылады. Олай болса, түркі халқының тарихындағы дін туралы толғаныстар мен ондағы адам мәселесінің негізгі даму бағыттарын былайша жүйелеп

керсетуімізге болады. Бірінші, діннен адам болмысын туындастып, оның этикалық жақтарына баса назар аудару. Екіншісі, дәстүрлі исламдық діни философияны жаңғырта отырып, адам туралы ортодоксальді діни антропологияны негіздеу беталысы болды. Үшіншісі, еркін-ой мен ислам дінінің жаңа арналарын іздеуге талпынан және діни сенімнің өзіндік бір «қазақ» үлгісін жасаута деген үмтүшіліс.

Тарихтың биік шыңынан көрінген түрік-мұсылманлық қайта өрлеуіндегі (VIII-XII ғғ.) ұлы тұлғалардың, адамның ең құнды қасиеттері мен өмір суру принциптерін ғылым мен ислам ілімі үндестігі негізінде дамыту қажет деген пікірлеріне жүтінсек, үрпақтар арасындағы, ғасырлар бойындағы жалғастықты, мұрагерлікті жүзеге асырып отыратын салт-дәстүр, әдет-ғұрыштардың айналыш келіп дінге сискатынына көзіміз жетіп отыр. **Ізгілік пен қайырымдылық, парасаттылық пен адамгершілік, жақсылық, пен жамандық түсініктерінің тарихы о басты діннен органикалық байланыста қалыптасқан.** Басты назарды адамдық құндылықтарға аударуды мақсат етіп, адамның әлемдегі орны мен рөлі, ақыны мен сенімі, танымы мен еркіндігі сияқты адам болмысының курделі де маңызды жақтарын тусіндіруді ерекше ұлагат еткен қомақты туынды түркі халықтарының, соның ішінде қазак халқының, байыргы мәдениетінің тарихында айрықша орны бар ұлы ақын, пәлсапашы Кожа Ахмет Яссавидің — "Диуани хикмет" (Хикмат - жинак) кітабы. Бұл еңбектегі хикметтердің мәні, философиясының өзегі – адам. Ал автор адам "кемелдікке" жетуі үшін қажетті білімді игеруі керек және өзін-өзі тануы қажет дейді. Халықты ізті қасиеттерге, адамгершілікке үндейді: «...*Гарип, пакыр жетімдердің қылған шадман. Құлдық, қызып, ғазиз жанды етін курбан. ...Гарип, пакыр жетімдердің әркім сүйер, Риза болар ал пендеге наурудігегер. ...Дүние ушін қам жеме, хактап өзгени деме. Кісімалын сен жеме, сират көпірінде тұтар. ...Алла жайын айтта алмай, аліп кеткем, Ессіз өмірін арманда отter достарым. ...Хаққарат дариясынан ішкен кісі, Өзі мұңылтық, конілі сынық, көзі жасты... ...Хаққарынан қорқып, жасын төкпегендер, Тозақта жуз мың азап тартар достар... Эділектің үзілім патша болғаны — ай, Ордасына өңшең күдінде толғаны — ай. Бірін бірі жиналысын қолпаштап, Су төгілмес жур гой бәрі жоргадай.*»

Дін адамзаттың қоғамдағы өмірін, азамат ретіндегі өмірін, жанұядагы өмірін және бұл дүниеден кейінгі ахиреттегі өмірін

реттейді. Мен қіммін, қайдан келдім, қайда барамын, бұл жаратылышы қалай болды, өмір қалай пайда болды, бұл әлемді, бұл космосты жаратқан қандай күш деген сұрақтар бұдан талай мың жылдар бұрын да болған, ол, әлі неше мың жылдан кейін де адамзатта бола береді. Осындай сұраныстар, қажеттіліктер болғандықтан, адамзат өмірінде дін әрқашанда болады. Имандылық тәрбие адамның өзін-өзі іштей де сырттай да кез жүтіртіп, толықтырып отыратын адам тәрбиесінің жоғарғы сатысы. Ғылым білімнің жоғарғы сатысы деп қарасақ, имандылық тәрбиенің жоғарғы сатысы деп қарауымыз керек.

К.А. Яссави өзінің еңбектерінде имандылыққа баулудың, кемел адам қалыптастырудың жеті қағидатын қарастырган: 1. Аллаһқа деген махабbat 2. Ұқылас пен шынайайлық 3. Адамға деген сүйіспеншілік 4. Кішіпейілділік 5. Әйел мен еркек теңдігіб Еңбекті бағалау 7. Ілім мәселесі "Диуани хикмет" (Даналық кітабы) оғыз-қыпшақ тілінде ете қарапайым, кепшілікке түсінікті тілмен жазылған әдеби туынды. Хикмет тілі дін Исламнан жабары бар жаңға женіл. Хикметтерді тереңірек үзіліп, мән бере оқыған адам Яссави жырларының қыпшақ тіліне ете жақын екендігін аңғарады. Сондықтан, К.А. Яссави шығармалары буқіл түркі халықтарына ортақ рухани мұра. Ақынның шамамен 143 хикметі бар. "Диуани хикметтің" алғы сезінде жашы мұсылман дінінің негізгі қағидаларын, шарттарын, парыздарын байыппен баяндайды. Мұндағы ой-тұжырымдар тәмендегі жүйелерден тұрады: **тұбашылдық, ғибадаттылдық, махабbat, сабырлылық, шүкіршілік, ризашылдық, захидшілік (анықтывык), гаріптік.** Мұнда сүйіспеншілік сияқты мәселелері арналы сез болады. "Диуани хикмет" адамзатты шамандылыққа, бауырмалдыққа, сүйіспеншілік пен ізгілікке тәрбиеуді мақсат етпе отырып жазылған шығарма. Ақын "Диуани хикмет" еңбегінде адамзатқа ақыл, еситет айта отырып үлгі, енеге көрсетуге шақырган. Қайда жүрсөң көңіл жұмсақ сыйтайы болғын, Көре қалсаң мұсәпірді сырлас болғын. Махшар күні тәнірге жақын болғын, Менмен сіген халықтан қаштым міне. Бұл хикметінде ақын адамдардың бір-біріне деген бауырмалдығын, мейірімділігін, сүйіспеншілігін насижаттайды. К.А. Яссави өзінің "Диуани хикмет" шығармасында Аллаһқа сүйіспеншілік мәселесіне ерекше мән берген. Осы әлемдегі өмірдің түйіні-Аллаһқа құлшылық ету, тәубеге келу, құдай жолына жанын пида ету секілді парыз міндеттерді суреттеп қана қоймай, оны іске асырудың нақты жолдарына да арналы токталады. Аллаһ адамды махабbat сезімінен жаратқан.

Мұсылмандық Аллаңтың сүюден басталады және жалғасады. Сол себепті Қожа Ахмет Иман жоқ сүйеменде, жаны да жоқ, Болмайды Расул сезін таңып әлек,-дейді. Ақын өз өмірінен қорытынды шығарып, былай дейді: «Бар дуние менікі деген сұлтандарға, Галам мальпін сансыз жиып айдағандарға. Өмірі сауық-сайран құргандарға, Өлім неше бір опа қылмайды деп...» Осындай дуние-мұлік үшін жанын жалдап, арамдық, сұмдық, зұлымдыққа барған кісілерді аяусыз әшкерелейді. Оларды таубеге көлтіріп, иманды ету үшін ақын ең алдымен өз басындағы міндеттерді тізбелейді. Күрмеуге келмес қысқа жіптей аз күн жалғанда, нарықтық заман қыспағында К. А. Яссуи бабамыздың хикметтерінің маңызы зор. Егер әрбір пендे күнделікті өмір, күйбен тіршілік қам-қарекеттерін күйттеп, ружани ілім, білім, әдебиет, мәдениет мәселесіне мән бермесе, қазаққа еңсөлі елдік қайда, егемендіктен не пайда?! Дауірлер, замандар көші алға озуда. Алайда, ата-бабаларымыздан қалған асыл сез ешқашан көнермек емес, "Галымның хаты елмейді" дегендей Яссуи кітабын тек әдеби шығарма деп бағалау аз. Мұндай асыл-мұралар, тарихи туындылар адамды тығырықтан шығарып, тұтқындан босатар, инабаттың көңілдерге иман үялтар мәнді шығарма. Бұл туындылардың түп төркіні, маңыздылығы ар-ұят аталған әлемдік жарасым әміршісі-Аллаңқа деген сенімде, шексіз махабатта жатыр. Тәртіптілік пен тәрбиелілік. Аллаңтың киелі ақжолынан бастау алған, ағайын. Ұлы баба К. А. Яссуи хикметтерінің негізгі идеясы да осы. Үрпақ тәрбиесінде иманипедагогиканы ұстанып еткен атана, тәрбиеші ұстаздар үшін бұл еңбек оқулық саналуда.

Ислам еркениеті Ұлы Дала өлкесіне тарау арқылы ғылыми-білім, мектеп-медіресе қатарлы оқу-білім ошактары ете баю болса да, оның кене дамымаған түрлері келсе де, қазақ қоғамында жылжу болды, қазақтың көкірек кезін ашу амал-айласына сіңісे отырып, өз орнын тауып жатты. Соның бірі имандылық арқылы көкірек кезін ашу амал-тәсілі еді. Мұның дәлелін Яссуидің ілімінен «Мират-ул-Кулуб» атты еңбегінен табамыз. Яссуи философиясында **көңілдің пәнні** ең басты шарт. Адам ружының жоғарғы сапалық тазалық категориясы "қалб-и салим" дәрежесінде жету қажет. Қалби салим болуды Құран аяттарында қалай түсіндірсе, Яссуи де өзінің «Көңілдің айнасында» оның жолдарын, есу сатыларын "дария", "кеме", "асу" символдары арқылы ете анық, түсінікті турде айшылтаган. Адамдағы көңіл материалды, яғни көзге көрінетін, ружани, көзге көрінбейтін әлемдерді тұтастандырып, біріктіріп

тұрады. Көңіл осы екі әлемде "тереші" болуы үшін дамытып, кемелдендіріп, шыңдап «кезін ашпұы» тиіс. Себебі: «...Захир кезі ғафлетте, "Батин кезі" ашылса ешқандай "перде" қалмайды. "Жан кезі" — қайран болыш, "иман нұры" арқылы кере бастайды. Сыр кезі-«фана» мақамында "өздің өзі" (рухтың ружы) арқылы көреді. ... Көңіл кезі жарылмадан тағат қылса, Ҳақ дергажында қабыл болмайды». Яссуи үшін көңіл ішкі және сыртқы әлемнің орталығы болу үшін кезін ашу қажет. Сонда ғана жанның да, тәннің де амалдары оң болады. Міне, көңіл тән үшін де, жан үшін де ете маңызды рел атқарады. Дегенмен, адамды адам еткен оның мәні, ружы болғандықтан, сопылық философияда көңілдің ружани релі тәнге қатысты қырына қараганда әлдекайда жоғары тұрады. Сондықтан осы ружанилығы жағынан ете нәзік сырлар мен күпияларды хикметтер арқылы адамның адалдығын, мән-мағынасын қамтамасыз ететін күш – көңіл. **Алланың аманатын арқалайтын күш иман болса, соны ең алдымен бойға дарыннан ақыл, ой, тіл, сана емес, көңіл, жүрек.** Бірақ, адамның болмыстық табиғаты бойынша, жақсылық пен жамандықтың, такуа мен асылықтың, иман мен күпірліктің курес алаңы да осы көңіл. Көңіл сондықтан өле-өлгеше бір қалышты бола алмайды. Сондықтан ол **үздіксіз бақылау, тізгіндеу, тарбиелеуге мұхитаж**. Көңіл – айна. Оған Алла да, перште де, шайтан да қарайды. Перште қарап кетсе, отан иман, ізгілік, игі амал, ружани хәлдер сыйлайды, ал шайтан қарап кетсе, күпірлік, күдік, күмән, жаман амал, шахуат, әуестік, менмендік үялайды. Көңіл өз айнасына қарауга тек перштеге ғана рұқсат беретін хәлге жетуге тырысуы шарт. Көңілді ондай халғе жеткізу үшін сопылықта негізгі әдіс – **зікір**, яғни, **Алланың аты, заты, көмегі, құатын шақыру**. Сонда ғана көңіл зікірмен тыныштық, бақытқа кенеледі. Ал көңілдің тыныштығы иманның артуына, бекуіне мүмкіндік береді. **Сонда ғана көңілдің перделері ашилып, көрінетін және көрінбейтін әлемдердің сырлары аян болады.** Барлық сырларды бүтіп жатқан әлем оқылуға дайын кітапқа айналады. Біз мұнда иманипедагогиканың тәрбиелеу бір әдісі зікір туралы айтып қалдық. Яссуи еңбектерінде кәміл адам қалыптастырудың барлық тәсілдері егжей тегжейлі түсінірледі. Олар көрсету, үйрету, жаттықтыру, сендеру, өтіну, кеңес беру, макұлдау, сәттілік тілеу, тыйым салу, ант беру, күшету, сөгіс беру, кінәлзү, тәубага келу, мінәжат ету, құлшылық ету, жан жылтуын маздату, ғашық болу, құштар болу, таза болу, қанагаттыл

булу, сабыр қылу, сауап жасау, нәпсің тұю, құдай жолына жаңын пиде ету және т.б. Бұларды істеп орындаған алған сопы, даруіш кемел адам дәрежесіне көтеріле алады. « Яссактанушылардың» тұжырмымына сүйенсек Ахмет Яссайдің өз халқына жасаған маңызы зор үш қызметі бар екен. 1. Қожа Ахмет Яссаки өмір сүріп тұрган дәуірде, яғни 12 ғасырда өзге түрік ғұламалары еңбектерін араб, парсы тілдерінде жазды сол ғұламалардың арабша, парсыша еңбектерін қарапайым кештеп отырыпшы халық түсіне алмады. Сондықтан исламның жылдам түріктер арасында таралуына кедергі болды. Ал Ахмет Яссаки тұңғыш түрік ислам сопысы ретінде түріктеге исламды және сопылық жолды түсіндіру үшін, араб, парсы тілдерін ете керемет меңгергеніне қарамастан хикметтерін түрік тілінде жазды. Хикметтері түрік әлемнің түкпір-түкпіріне таралды. Ахмет Яссаки исламды өз халқының, яғни түрік тілінде уағыздады. Түрік тілі қайтадан жандала бастады. Өйткені, Яссайдің жолындағылардың барлығы да түрікше сөйлейтін болды. Қоғамның барлық қызметі оған үйлестіріліп, оку-тоқу, білім беру ісіне түрік тілі жетекшілік ете бастаған. 2. Яссайдің халқының жасаған қызметінің екіншісі, Құран мен сүннет негіздеріне сүйене отырып, адасқан ағымдарға туспестен, түрік халқының 90-95 мұсылман болып қалыптасуына белсенді үлес қосқан адам. 3. Яссаки жогарыдағы екі қызметі арқылы езіміздің ұлттық мәдениетімізді қалыптастыруды. Өйткені тіл мен дін бір ұлттық мәдениетінің негізі іргетасы. Сондай-ақ Ахмет Яссаки жан-жақта тарыдай шашылып кеткен кештеп түрік тайпа-ларының отырыпшылықта айналыш жатқан кезінде исламның біріктіруші негіздерін қолданып, үлкен әсер етті. Сейтіп, **түрік ислам мәдениетінің негізгі іргетасын қалады**. Тек қана Орта Азия мен Казақстанға ғана емес, Анадағы Анадолы (кіші Азия), Балқан, шығыс Еуропадағы түрік халықтарының басқа халықтарға сіңіп кетпестен, түрік ұлты болып орналасуына, көгеріп гүлденеудің белсенді әсер еткен Ахмет Яссаки және оның шәкірттері болатын Ұлы ұстаз Қожа Ахмет Яссайдің өз халқына қызмет етуге үмтүлсызы оның мәні өштес, әйгілі мұрасы "Диуани хикмет" (Ақыл, дاناлық кітабы) атты жинағынан айқын көрініс берді. Ол халық даналығы мен оған түсінікті тәрбие туралы идеяларды қорытындылай келе, оларды ерекше бейнемен взертті және халықтың өзіне кайтарды. Мунда халықтың болашақта мазасыздықпен қарауы, адамгершілік сабактары қызметін атқарған сол тарихи зерденің өзі, орындалуы бүтінгі күні де мағынальшыны

жоймаган келешек үрпаққа еснеттер бар. **"Кештепі жартылай кештепі қыпшак, оғыздардың түрмис-тіршілігін, көзқарастының ескере отырып, сол жүрттыш өз тілінде төгітке жырлаган, араб тіліңдегі қуран мен шаригат заңдарын өлеңмен сипаттап берген"** бұл шығарма, сонымен бір мезгілде педагогикалық аса көрнекті тұынды екендігі күмән тұтынбайды. Автор тәрбиенің мақсаты тұлғаның кемелденуі жайлы қамқорлық деп ұдайы есінде үстайды. Мәселен шығармадағы "Басты ізгіліктердің" олардың маңыздылығы есепке алынып бірізділікпен орналастыруы қызығушылық тудырады. **Жегілудің нәтижесі - ақыл, бірақ анықтаушысы адамгершілік түрғыда кемелдену:** «*Қайда жүрсөң кеңіл жүрісак, сыйайы болғын, Қоре қалсақ мүсәллірдің сырлас болғын,...*» Әрі қарай еңбек ақыл, денсаулық, әсемдік және басқалары ілеседі. Және де ақыл ұтымы адамгершіліктің көптеген маңызды белгілерін енгізетін аса ауқымды мәнге ие: «*Ақылға ерсөң гаріптерді мейіріммен сүй, Мұстафадай елді кезіп, жетімді жый, Дүниеконыз, пасыңтардан бойынды тый...*» Жегілудің шекіз және ете кең мүмкіндіктері айрықша атап көрсетіледі. Автор өзін-өзі тәрбиелу жолымен жастар өз бойына ең жақсы адамдық сапалар; мейірімділік, әдептілік, еңбексүйгіштік, қарапайымдылық, әділеттілік, ададдық пен шыншылдықты сініре алатынына сенімді. Шығармадағы педагогикалық түрғыдан қызығушылық тұтызатын орталық сюжетті желилердің бірі - ол жас сипаттамалары: «*Ең жасында арақ маган үлес берді, Ең жаста пайғамбарлар келіп көрді. Ұш жасында шілтін келіп халім білді,...* Бес жасында шаригатқа белім будын, *Дін жолында ораза үстеп жет күлдін.*» Еңбекте автордың өмірі педагогикалық цикл ретінде толық бағыдалумен қамтамасыз етілген: «*Жазуменен жасын жетті жыныста бес, Субхан шем, ғілірменен көкейім тес. 'Қокирегіндегі түйіндерді сен өзің шеш, Салсебептің хакқа сиыншын келдім міне...* Оттың тогыз жасқа кірдім, қылдын қасірет. Ұә дарига, оттың гүміртим, қане тағам? Қанагаттың хак қасында хош сағадат. Қызыл жузін тағам қылмай солды, достар...», «*Пенденің кемел жасы - қызыл.*» Сыртқы кейпі және мазмұны бойынша да айқын педагогикалық құбылыстар ретінде көрінетін мұндай үлгілер осытай жалғасып кете береді. Мұның барлығы "Диуани хикметі" поэзия мен педагогиканың ұлы ескерткіші ретінде қарастыруға мүнкіндік береді. Оның өмірде неге үмтүлсыз, неден безінү

керектігін белгілейтін моральдық ұғымдарын оқып үйренудің бүтінгі кезең үшін мәнді тұсы жастардың тәртібі, этикалық және эстетикалық көзқарастарын қалыптастыру ісінде тәлім-тәрбиелік бағдар бола алатын мүмкіндігінде. Мұндағы ой-тұжырымдар тәмендегі жүйелерден тұрады: ***тұбашылдық, гибадатшылдық, махаббат, сабырлылық, шукіршілік, ризашылдық, захидшілік (анықтық), гаріппік***. Мұнда сүйіспеншілік сияқты мәселелері арнайы сез болады. "Диуани хикмет" адамзатты имандылыққа, бауырмалдыққа, сүйіспеншілік пен ізгілікке тәрбиелеуді мақсат ете отырып жазылған шығарма.

Ақын "Диуани хикмет" еңбегінде адамзатқа ақыл, есiet айта отырып үлгі, өнеге көрсетүте шақырган. Қайда жүрсөн көңіл жұмсақ сұпайы болғын, Кере қалсаң мүсөрді сырлас болғын. Мажшар күні тәнірге жақын болғын, Менмен сіген жаһықтан қаштым міне. Бұл хикметінде ақын адамдардың бір-біріне деген бауырмалдығын, мейірімділігін, сүйіспеншілігін насижаттайды. К. А. Ясауи өзінің "Диуани хикмет" шығармасында Аллаһқа сүйіспеншілік мәселесіне ерекше мән берген. Осы әлемдегі өмірдің түйіні-Аллаһқа құлшылық ету, тәубеге келу, құдай жолына жаңын піда ету секілді парыз міндеттерді суреттеп қана қоймай, оны іске асырудың нақты жолдарына да арнайы тоқталады. Аллаһ адамды махаббат сезімінен жаратқан. Мұсылмандық Аллахты сүюден басталады және жалғасады. Сол себепті Қожа Ахмет: Иман жоқ сүйимегендеге, жаңы да жоқ, Болмайды Расул сезін таңып әлек-, дейді. Ақын өз өмірінен қорытынды шығарып, былай дейді: Бар дүние менікі деген сұлтандарға, Ғалам малын сансыз жиып айдағандарға. Өмірі сауық-сайран құргандарға, Өлім неше бір опа қылмайды, - депосындей дүние-мулік үшін жаңын жалдап, арамдық, сұмдық, зұлымдыққа барған кіслерді аяусыз әшкөрелейді. Оларды тәубеге келтіріп, иманды ету үшін ақын ең алдымен өз басындағы міндеттерді тізбелейді. Күрмеуге келмес қысқа жіптей аз күн жалғанда, нарықтық заман қыспағында К. А. Ясауи бабамыздың хикметтерінің маңызы зор. Егер әрбір пенде күнделікті өмір, күйбен тіршілік қам-қарекеттерін күйттеп, рухани ілім, білім, әдебиет, мәдениет мәселесіне мән бермесе, қазаққа еңсөлі елдік қайда, егемендіктен не пайда? Дәуірлер, замандар кеші алға озуда. Алайда, атабабаларымыздан қалған асыл сез ешқашан көнермек емес. Мұндағы асыл-мұралар, тарихи түндерлер адамды тығырықтан шығарып, тұтқындан босатар, инабатшыл көңілдерге иман ұялтар мәнді

шығарма. Бұл түндерлердің түп төркіні, маңыздылығы ар-ұят аталған әлемдік жарасын әміршісі-Аллаһқа деген сенімде, шексіз маҳабатта жатыр. Тәртіптілік пен тәрбиелік Аллахтың киелі ақжолынан бастау алған. Ұлы баба К. А. Ясауи хикметтерінің негізгі идеясы да осы

Қазақ даласынан исламның таралуы діни білім мен араб тілін оқыттып үйрету қажеттілігі негізінде мешіт, медресе, кітапханалар салынып, осы іс-әрекетке тікелей әсер етуші түркістандық пір Ясауидің дана да, лара даналығы негізінде тәрбиелеу сопылық ілім қалыптастып, оқыттып білім берудің сопылық педагогикасы салтанат құрып, сан миллион-даған ұрпақтардың білім алыш, сауат ашып, жүрегіне рух нұрын құюда өлшеусіз өнеге көрсетті. Мысалы, ол кездегі қазақтар мекендеғен Сыр бойындағы, Таластағы қалаларда, қыстақтарда - мектептер, медреселер болған. Олар негізінен араб жазуын үйренуге дең қойған. Ол кездегі араб жазуын үйрететін үлгілі мектептер Ташкентте, Туркістанда, Сауранда, Сығанақта, Отырауда, Сайрамда, Шымкентте, Созакта орналасқан. Бұл медреселерді ашуға Қожа Ахмет Ясауидің ұрпақтары, шәкірттері үлкен себепкер болған. Бұлардың барлығы Ясауидің адамгершілік, шындық, әділет сезідерін қадірлеп, бар өмірін білім дүние танута, жұмсаған ғалымдар, жаһықты надандықта қалдырмай, ілгері бастырута ұмтылған адамдар. Қожа Ахмет Ясауидің өз ұрпақтары салдырған мешіт, медресе, мектептері Қаратаудың солтүстігіндегі Күмкент қаласымен қатарлас орналасқан. Олардың тарихи мазмұны жаһық аузында аңыз ретінде айтылады. «Шашті әзіздің» даңқы Күмкентпен қатар айтылады. (Ә. Марғұлан) Шаригат ілімдерін терең игертуге бағытталған дәстүрлі медреселер жүйесімен қатар діни білімді рухани тәжірибемен ұштастыруды, рухани кемелденуді мақсат еткен тарихат ұстаздары қалыптастырыған рибат, текке, құжыра, забия, жанака секілді білім ордалары орта ғасырларда қазақ жерінде кеңінен тарады. Медреселер нақты мамандандыру жүйесі болса, аталған рухани білім ордалары рухты кемелдендіру жүйесі ретінде қызмет етті.

Рухани ілімге деген жаһық сұранысы қазақ жерінде діни білім беру жүйесінің жартылай отырыпшы, жартылай көшпелі түрмис-салтына тән өзіндік үлгілерін қалыптастыруды. Соның ішінде ірі қалаларда жалғасын тапқан медреселер қызметімен қатар көшпелі жүрт арасында молда ұстап, бала оқыту дәстүрі де кең тараганын

атап айту қажет. Жаз жайлауда, қыс қыстауда жағдайлар отбасылар жалдаған молдалар қазақ балаларының жат таныш, сауат ашынша ықпалын тигізді. Қазақ жомарт қолдаушыларының көмегімен ел ішіндегі діни білімді рухани тұлғалар да ве жүйесімен бала оқыту арқылы қалықтың діни сауатын кетерді. Осындағы рухани қайраткерлердің күш-жігерімен бертінде Сыр бойында атақты ахундар мектебі қалыптасты. Бір гана Алдашбай ахунның мектебінде 2000-та жуық қазақ балалары білім алғаны туралы деректер сақталған. Мұндай мысалдарды қазақтың қай елкесінен де келтіруге болды. Мұның бәрі-қазақ сахараасына өзіндік өзгешелігі бар діни педагогиканы тұтызды. Ең қызықты құбыльс ауыл молдаларының шағын мектебі құрылышт, діни мектеп әулеттік мектепке араласып, діни педагогика мен әулеттік мектеп педагогикасы өзара қабысш, тәрбиелеу әдіс-тәсіліне діни қағидаттар мен ұстанымдар тіреу бола білді. Қазақтың тәрбиелеу үрдісінде сахих хадистер мен суннат, ислами тыйымдар мен бүйірліктер алға шығып, үрпақ тәрбиесін алға сүйретті. Иманипедагогиканың даму тарихында, жас үрпақса тәлім-тәрбие беріп, оларды өмірге дайындау үрдісі Ұлы Дағынның Ұлық ұстаздарын тұтызып, олардың өзіндік ілімін айшықтады. Қоркыт Атаның еситетнамалық тәрбиелеу ілімі, Фарабидың моральдық-этикалық ілімі, Ж.Баласағұнайдің Кісілік қасиет қалыптастыру ізгілік ілімі. Сондай-ақ, тәрбиелеу Абай ілімі - «Адам бол!» формуласы, кісілік философиясы, тәрбиелеу Шәкерім ілімі-ар-ождан ілімі, ақиқат философиясы, Яссайдің сопылдық-моральдық ілімі, ислами-түріктік философиясы т.б. Осы қатарлы, ілімдер жинақтала келіп, қазақ педагогикасының шоқтығы биік бір саласы иманипедагогика болыш орнылды. Бұл педагогиканың іргелі тарауы қазақтың ұстаздық ілімі. Осы ілімге де Яссайи бабамыздың қосқан үлесі орасан зор. Осының бәрін жинақтай келе Ахмет Яссайи бабамыз иманипедагогиканың әлемдік абызы деп мактандышипен айта аламыз.

